

‘חישוף אור הנפש’ במכתביה ובכתביה של יעל גורדון

עינת רמון

פתח דבר

יעל (במקור הינדא) גורדון, בתו של הוגה הדעות ומורם הרוחני של רבים מחלוצי העלייה השנייה אהרן דוד גורדון, אשת חינוך וחלוצה, מהמייסדות ומה‘אימהות’ של תנועת הפועלות בישראל, נולדה בעיירה אובודובקה שבמחוז פודוליה בִּיִּא בחשוון תרל”ט (28.10.1879), והלכה לעולמה בקיבוץ דגניה א ביום חמישי, אור לו’ בניסן תשי”ח, 26 במרץ 1958.¹ בילדותה חונך אביה אותה ואת אחיה יחיאל מיכל חינוך ביתי בשיטה חווייתית מאוד. תוכנית הלימודים כללה לימודי עברית, יהדות וגם לימודי חול. בביתה של משפחת גורדון שולבה מסורת ישראל – שמירת שבת, לימודי תורה, חגים ותפילות – בגישה ציונית.

כשבגרה גורדון הנחילה את רוח הלימודים הזו, עם אחיה ועם חברתה בת שבע (שבע) גרינברג, לתלמידותיה בעיירה חאשצ’וואטה שבפודוליה, ששם יסדה בית ספר לבנות, ונלמדה בו השפה העברית. תחילה לימדה ללא תמורה כספית בבית הספר, ואחר כך קיבלה תעודת הוראה. מקצוע זה ליווה אותה, כפי שנראה להלן, רוב שנות חייה.²

---

* אני מבקשת להודות מקרב לב לארכיונאיות דגניה א, יעל הרן ורינה בובמן, וכן למוקי צור ולפרופ’ יפה ברלוביץ על הערותיהם המחכימות. כל התמונות במאמר הן באדיבות ארכיון דגניה א.

¹ רבקה רודרמן, ‘הספד על יעל גורדון’, תיק יעל גורדון, ארכיון דגניה א.
² ‘יעל גורדון’, דוד תדהר (עורך), **אנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובניו**, ט, עמ’ 3363.

גורדון עלתה ארצה בחודש אלול תרס"ח.³ בשנים 1908–1909 עבדה בחקלאות במחיצת אביה ברחובות ובעין גנים, מושב פועלים שהוקם זמן קצר קודם לכן סמוך לפתח תקווה. בשנת 1909 הצטרפה אליהם בעין גנים אמה, פייגה גורדון לבית טרטקוב, אשתו של א"ד גורדון, אך היא נפטרה ממחלה אנושה כעבור ארבעה חודשים מיום עלייתה ארצה ונקברה בבית הקברות הישן של תל אביב. לא"ד גורדון ולבתו יעל לא היה כסף להקים לה מצבה: עדות על מצבם הכלכלי הקשה לאורך השנים ועל תנאי מחייתם בארץ. לימים פעלה יעל גורדון לגילוי מצבה על קבר אמה עשורים אחרי פטירתה.⁴

סמוך לפטירת האם נפלה יעל למשכב וחלתה במחלה אנושה. אביה והיא נאבקו על חייה, והיא ניצלה, אך ייתכן שמרגע זה התמודדה עם בעיות בריאות קשות, שאנו קוראים עליהן במכתביה לאביה. בחג השבועות תרע"ד, בכנס ייסוד תנועת הפועלות במרחביה, הייתה יעל גורדון אחת משלושים

³ סקירה נוספת של חיי יעל גורדון מופיעה בבלוג של שרון גבע, 'יעל גורדון', פוליטיקלי קורא: מחזירות נשים להיסטוריה, 19.6.2018. ברשימה זו יש אי-דיוקים רבים, ולמרות זאת מצאתי לנכון להפנות אליה בשל מיעוט החומר ההיסטורי על יעל גורדון. ראו גם: 'גורדון יעל', אתר קיבוץ דגניה א. אזכיר גם הרצאה שנישאה בערב על נשים בעלייה השנייה בבית גורדון ב-4.3.2024: סמדר סיני, 'היא ראתה את עצמה כולה מחויבת: יעל גורדון כמשל לתופעת החלוצות-נזירות בעלייה השנייה'.

⁴ על גילוי המצבה על קברה של פייגה בת יחיאל מיכל לבית טרטקוב, שנפטרה בט' בחשוון תר"ע, ראו: מוקי צור, 'עירי חי – עירי מת: על מפעל ההנצחה "ציון"', בבלוג של דוד אסף, 23.10.2020.

ארכיון **עונג** **שבת**
<https://onegshabbat.blogspot.com/search?q=%22%D7%99%D7%A2%D7%9C+%D7%92%D7%95%D7%A8%D7%93%D7%95%D7%9F%22>
 גם על המאמר של צור, 'גילוי מצבות "ציון"', דבר, 6.12.1942. צור ציין ברשימתו: 'יעל סיפרה לדוד בדר כי מאז שאמה נפטרה היא לא עלתה לקברה. אביה ביקש ממנה להקים מצבה לרעייתו, אך היא לא ידעה היכן נמצא הקבר ולא הצליחה לגייס כוחות נפש למלא את רצון אביה. "כל השנים מצפוני מציק לי", כתבה, "אך כלום לא עשיתי עד כה". בקשתה של יעל גורדון העמיקה את זכותה למצבה, לא כבת של מי שנודע בציבור אלא כבת למי ש"זכתה" בגלמודיות משלה. כשהגיע מועד חנוכת המצבה פנתה יעל גורדון לבדר וביקשה ממנו שלא יזמין לטקס אירגונים כמו "גורדוניה", שכן אמה "לא הייתה אדם ששייך לתנועה. רגש עמוק ואינטימי אומר לי כי חלילה לי לעשות פומבי מיוחד לגילוי המצבה". דגניה א, הקיבוץ שגורדון הייתה בו לחברה לאחר פטירת אביה, מימן את הקמת המצבה על קבר אמה. על מפעל "ציון" ראו גם: מעוז עזריהו, 'דוד בדר וועדת ציון', מיצוב הזכרון: אסופת מחקרים, א, חיפה תשע"ח, עמ' 22–64. תודתי למוקי צור על הפניות אלו.

צירות נבחרות של תנועת הפועלות, ואף נשאה בו דברים.⁵ היא נחשבה אחת מהמייסדות ומתוות הדרך לתנועת הפועלות בישראל.

יעל גורדון בצעירותה

בקבוצות העבודה השונות שהשתלבה בהן יעל גורדון ונדדה ביניהן בעשורים הראשונים לאחר שעלתה ארצה אפשר למנות את מגדל, מרחביה, חבורת גידול ירקות ב'יהודה' (בימי מלחמת העולם הראשונה), באר יעקב, ירושלים, ולאחר המלחמה פתח תקווה, בית הספר לכלכלת בית של חנה מייזל בתל אביב, מקווה ישראל ועוד. בארבע השנים שלאחר פטירת אביה בשבט תרפ"ב, פברואר 1922, המשיכה גורדון לנדוד ולעבוד בין קבוצות עבודה עד שהפכה חברה מן המניין בדגניה בשנת תרפ"ט.

יעל גורדון הייתה הרוח החיה שהניעה את ההוצאה לאור של כתבי אביה. עוד בימי חייו שוחחה עימו על כתביו והתכתבה עימו עליהם, ואף העתיקה חלק מכתביו. אחרי פטירתו הניעה את ההוצאה לאור של שתי המהדורות

⁵ שמה של יעל גורדון נזכר תדיר בביוגרפיות של שתי אושיות תנועת הפועלות, רחל כצנלסון-שזר ועדה מימון (פישמן). ראו: תמר שכטר, **לכבוש את הלב: סיפור של רחל כצנלסון שזר**, ירושלים 2011, עמ' 25, 216, 245, 345; בת-שבע מרגלית-שטרן, **מהפכנית: עדה פישמן מימון: סיפור חיים**, ירושלים תשע"ח, עמ' 111, 114, 120, 188, 231, 330-331, 354.

ואסופות נוספות. רשימותיה על חייו שפורסמו, חלקן לאחר צנזורה פוליטית של עורכי האסופות ב'ניפוי' ביקורתו של גורדון על הסוציאליזם, המרקסיזם והקומוניזם העולמי, היו למשאב מרכזי של מידע על חייו של א"ד גורדון ועל המקורות הפילוסופיים והספרותיים שינק מהם,⁶ נוסף על התנ"ך, ספרות חז"ל והקבלה.⁷

בהמשכו של מאמר זה אעמיק במקצת את העיון באבני הדרך של חייה של יעל גורדון, אשר דרכן גם עיצבה את תמונת החלוציות הנשית בקרב חלוצות העלייה השנייה. ואולם עניינו של מאמר זה אינו תרומתה לתנועת הפועלות, שהייתה בוודאי ממייסדותיה ומסוללות דרכה. תמונת חייה של גורדון בישראל מייצגת מגוון רחב מאוד של נושאים ועניינים שמעבר לפמיניזם החלוצי, שספק אם היא הייתה מעוניינת להצטמצם בד' אמותיו של תיג זה, בהיותה, בדומה להוריה, אישיות א-פוליטית במהותה.

בוועידת הפועלות, שהזכרנו לעיל, שנערכה במרחביה בשנת 1914 (תרע"ד), ביטאה יעל גורדון את תרגום הגות א"ד גורדון לשפה נשית, ובכך מראש התוותה את דרכה בתולדות תנועת הפועלות כדרך קיומית, יחידאית ולא פוליטית: 'הצעירות העבריות שבאו הנה', אמרה, 'מלבד שהן באות למלא את תפקידן הלאומי עבור בנות עמנו, הן רוצות גם למצוא את עצמן, את ה"אני" של האשה-אדם, שאין לו מקום מתאים יותר בעולם, למצוא את שורש נשמתו ולבוא לידי גילוי, מאשר בפינת העובדים שלנו'.⁸ ברור ששפה המהדהדת את עולם המושגים של אביה משקפת ממד רוחני, קיומי, רחב מן הדיונים המעשיים התנועתיים העוסקים בשאלת השוויון התעסוקתי.

ענייננו כאן בעיקר במכתביה של יעל גורדון, בראש ובראשונה לאביה ובמכתבים המצויים בתיק שלה בארכיון דגניה א. מכתביה אלו שופכים אור

⁶ ראו: עינת רמון, **חיים חדשים: דת, אימהות ואהבה עליונה בהגותו של אהרן דוד גורדון**, ירושלים 2007, עמ' 24–25, 61, הערה 203.

⁷ חלקים מן המאמרים נמצאים בקובץ זה: משה נחמני, **אני מבקש לב דופק, נפש חיה: סיפורים וגעגועים לאהרן דוד גורדון מאת חבריו**, ירושלים תשפ"ב, עמ' 15–35. על צנזורה דבריה ראו רמון, שם, עמ' 61. על מקורותיה היהודיים של הגות גורדון ראו: אליעזר שביד, 'לבעית המקורות של משנת א"ד גורדון', **דברי הקונגרס העולמי החמישי למדעי היהדות**, ג, ירושלים תשכ"ט, עמ' 345–351.

⁸ עדה מימון (פישמון), **חמישים שנות תנועת הפועלות (1904–1954)**, תל אביב תשט"ו, עמ' 25.

הן על מהלך חייה ועל הכרעותיה הקיומיות, הן על פרשנותה האישית לשאלות חיים של יהודים בארץ ישראל בזמן העלייה השנייה, והן על פרשנות מקורות היהדות נוכח התחייה הלאומית בעת החדשה. מאמריה, שפורסמו על פי רוב בעיתון 'הפועל הצעיר' לרגל יום השנה לפטירתו של אביה, לא הקיפו את עומק החשיבה האינטלקטואלית שלה כמו מכתביה לאביה, לידידיה ולחברי קיבוץ דגניה א. אולי גם משום כך ההתבוננות בה כבדמות בעלת אמירה יהודית ייחודית לא הייתה מושא למחקר מקיף. חוקרי ההגות של אביה, שמוקד עניינם המחקרי היה פילוסופי בלבד, אף זלזלו בה והתעלמו מההשפעות ההדדיות של הגות א"ד גורדון על עולמם הרוחני והאינטלקטואלי של תלמידיו ותלמידותיו, ושל תלמידיו עליו. יש שביטלו את ערכה לכתחילה, משום שלא פרסמה כתבי פילוסופיה בעצמה.⁹

ואולם א"ד גורדון עצמו החזיק במסורת היהודית שלכל אדם ולכל ברייה יש ייעוד ייחודי.¹⁰ ואכן, יעל גורדון לא התימרה להיות הוגת דעות כאביה, אלא לחיות את תורתו מתוך בירור פנימי מתמשך ותובעני. היא ידעה שנאומיה לציבור ומאמריה הפובליציסטיים אינם מציגים אותה במיטבה, ובאחד ממכתביה, במענה לאביה ששאל ככל הנראה על דבריה באותו כנס ייסוד של תנועת הפועלות בתרע"ד שנשאה בו דברים, ציינה:

על דבר האספה אוכל להגיד לך במילים מועטות כי לי היא נתנה הרבה מאד. דוקא הצדדים השלילים שבה נתנו לי הרבה מאד, דברתי, הגדתי הרבה, אך הבינו אותי מעט, זה איננו מפליא אותי, נדמה לי שאחרי התחלה זו, יקל עלי לדבר הרבה. הזדמנויות בודאי תהיינה. לא מילאתי עוד כלום ממה שבקשתני. [...] את הדין וחשבון של האספה מעבדת רחל [כצנלסון] ותוכל לדעת ממנה את תכן האספה.¹¹

⁹ יוצא מן הכלל הוא מחקרה של לאה פלד, 'התקבלות משנתו של אהרן דוד גורדון ואישיותו בספרות ובעיתונות העברית לסוגיהן במחצית הראשונה של המאה העשרים (1904–1948)', עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, 2004.

¹⁰ ראו: א"ד גורדון, 'על האחדות: במידת החיים אין גדול וקטן', **כתבי אהרן דוד גורדון**, ב, תל אביב תרפ"ו, עמ' 140.

¹¹ יעל גורדון לא"ד גורדון, ללא תאריך, תיק יעל גורדון, ארכיון דגניה א. המכתב פותח במילים: 'שלום לך אבא שלי! בטבריה בימים האחרונים כבר שקט בכל זאת ההסגר עדיין בעצם תקפו', וככל הנראה נוגע לסגר הקשור למגפת הכולרה באזור הכינרת במלחמת העולם

הערתה 'דברתי הרבה אך הבינו אותי מעט' והערכתה כי 'הצדדים השליליים' של האספה יסייעו בידה לחשוב עוד ואולי בהמשך גם לחדד את דבריה, מאפיינת את אישיותה ואת דרך חייה הרפלקטיבית, המתבוננת, העובדת עוד ועוד על שיפור מידותיה, המגיחה מן המכתבים של יעל גורדון בעיקר לאביה, שראתה בו לא רק אבא אלא גם מורה רוחני.¹² הלכך ראוי לבסס את הבנת

הראשונה. ראו: דן בר-אל וזלמן גרינברג, 'חולי וכולרה בטבריה במלחמת העולם הראשונה', **קתדרה**, 120 (תמוז תשס"ו), עמ' 161–162.

12 לשאלת המתח שהיה או לא היה בין יעל גורדון לאביה על רקע סוגיית הרווקות שלה, נוכח דאגתו הגדולה של א"ד גורדון לבדידותן של הרווקות הרבות בקרב חלוצות העלייה השנייה ובכלל לרווקות היהודיות בדורן, ואף יותר מכך לסכנה הנשקפת למפעל הציוני עקב הצטמצמות תופעת הנישואין בין גברים לנשים בקרב החלוצים ובקרב יהודים בעולם בכלל, ראו: עינת רמון, 'גישתו של א"ד גורדון לשוויון נשים והשפעתו על מנהיגות בעלייה השנייה', מרגלית שילה, רות קרק וגלית חזן-רוקם (עורכות), **העבריות החדשות**, ירושלים תשס"ב, עמ' 147–161. במאמר זה הדגשתי את הסתייגותו של גורדון מן הפמיניזם המרקסיסטי ואת תקוותו שהאישה לא תהיה רק 'תלמידת הגבר' (שם, עמ' 151). גורדון שאף שבמקום שהחיים הציבוריים, כלומר מאבק הכוחות בחברה, יעצב את חיי המשפחה, יאצילו חיי המשפחה מרוחם על החיים הציבוריים של התנועה הלאומית היהודית. מעבר לכך הוא חשש שהימנעות החלוצים והחלוצות מנישואין ומהולדה תאיים על המפעל הציוני כולו. יתרה מזו, הוא ראה באימהות שורש תודעתי אפיסטמולוגי למוסר הנבואי. לנושא זה הוקדש ספרי, ראו רמון (לעיל, הערה 6). מוקי צור ציין כי ידידו הקרוב של גורדון, שלמה צמח, סיפר לו שגורדון שלח חמישים מכתבים אישיים לחלוצות ובו פרוסה תחינתו שתינשאנה. חלקן אכן נרתעו מכך על רקע התמסרותן לעולמן המקצועי, פועל יוצא של תביעות של המפעל הציוני. ואולם רבות מן החלוצות נקלעו לרווקות ולבדידות מתוך המהפכה שחלה בדפוסי האינטימיות בין גברים לנשים במעבר מחברה מסורתית לחברה מהפכנית. ראו רמון, שם, עמ' 205–220. במחקר נוסף הפניתי לאחרונה את תשומת הלב לכתב יד של גורדון שלא פורסם במהדורות השונות של כתביו כלל, 'עץ האומה', ובו גורדון מביע עמדה מקובלת במסורת היהודית, הגורסת בעקבות סיפור גירוש אדם וחוה מגן עדן בספר בראשית, שהיחסים בין הגבר לאישה הם התשתית ליחסים החברתיים באנושות כולה. ראו: עינת רמון, 'על היחסים בין הגבר ובין האשה עומדים כל חיי האדם', **מקור ראשון**, **מוסף שבת**, ה' באדר א' תשפ"ד, עמ' 14–15. לעניין הקשר בין א"ד גורדון עם בתו יעל לנוכח אמונתו החד-משמעית של אביה בערך הנישואין נוכח העובדה שבתו לא נישאה ולא הייתה לאם, אומנם ציינתי שם את גישתו לשוויון נשים, שבאחד ממכתביו האחרונים של גורדון, מבית ההבראה בצפת לחברי דגניה, ניכרת מידה של אטימות רגשית כלפי בתו, שהביעה רגשותיה הנלהבים מן העבודה החקלאית בשפה שנראתה לאביה לא עדינה דייה (שם, עמ' 155). עם זאת לא נתקלתי בהתכתבות ביניהם במתח אידאולוגי על רקע ערך הנישואין לתקומה הלאומית. יש מקומות שהתגלעה ביניהם מחלוקת על נושאים פוליטיים פנימיים של מפלגות הפועלים, אבל ככלל המכתבים חושפים אהבה רבה והערצה רבה של יעל גורדון כלפי אביה ותחושת קרבה גדולה שחוותה מצידו כלפיה. ניכר כי חלק ממכתביו אליה לא נמצא בארכיונים (מכאן

חשיבתה ואת תרומתה להבנת הסוגיות הקיומיות של קבוצת הזהות היהודית שלה באמצעות האספקלריה של מכתביה.

בתהליך דליית אמירות ותובנות ממכתביה של גורדון אתמקד בשלושה היבטים:

1. דרכי התמודדותה עם רגשותיה, אתגרי חייה, תפיסת עולמה הרגשית.
2. ההיבט הביוגרפי-מקצועי – התלבטויותיה בנוגע למסלול התעסוקה והשליחות האישית שלה בארץ ישראל והמתח בין משיכתה לעבוד במקצוע שלה, הוראה, ובין שאיפתה הרעיונית להתמסר לחקלאות.
3. ניתוח הגותי של דבריה על היבטים של הזהות היהודית, ובהקשר זה גם היבטים של פרשנות שלה או עניין שלה בפסוקים מן התנ"ך או באמרות וניבי לשון מספרות חז"ל.

באוסף תובנותיה הנסקרות במאמר נעיין גם בהבנתה את יחסה האוהב, ולעיתים גם כואב, לקבוצות האוכלוסייה היהודיות שפגשה בארץ. נבחן את הידע ההיסטורי המשתקף מזווית הראייה שלה, מאיר את אהבת עם ישראל העולה מראייתה את הקבוצות בעם, לרבות את תסכוליה מן הפירוד, העיונות ועוד, כל זאת בעקבות הגות אביה, שחיפש את ההשפעה ההדדית ואת הקרבה בין הקבוצות היהודיות השבות לציון.¹³ כלי המחקר, השאובים מן התחום של מחשבת ישראל לצד ההיבט של המחקר הארכיוני-היסטורי, שהוא תשתיתו של מאמר זה, מעלים את כל הסוגיות הנ"ל, שבמוקדן שאלת הזהות היהודית במרחב הארץ-ישראלי החל מתקופת העלייה החילונית הראשונה, העלייה השנייה.

שהיא ככל הנראה לא שמרה אותם), למעט אותם מכתבים שפורסמו במהדורה הראשונה והשנייה של כתביו. לסיכום דיון זה, היה טבעי שגורדון כאב מאוד את רווקותה ואת בדידותן של יעל בתו ושל חברותיה. ייתכן שעמדותיו בנוגע לערך הנישואין על פי המסורת כתשתית לחברה יהודית משגשגת המחדשת את חייה בארצה הושפעו מן הצער הזה. על יחסו של גורדון למשפחה ראו גם: גד אופז, 'המשפחה והאשה בהגותו של אהרן דוד גורדון', **עיונים בתקומת ישראל**, 8 (תשנ"ח), עמ' 602–613.

ראו רמון (לעיל, הערה 6), עמ' 219.

בתהליך פרסום כתביו של א"ד גורדון, שהתרחש במידה רבה בזכותה, התייצבה יעל גורדון ביפו ועמדה לרשות ההוצאה לאור של מפלגת הפועל הצעיר בשנים שבהן פרסמו לראשונה את כתביו. היא כאבה את היחס למפעל פרסומי זה, שלא ניחן לדעתה בכובד הראש הראוי לו. לאחר ההוצאה הראשונה של כתביו פעלה להוציא לאור את המהדורה השנייה. מעורבותה בתהליך הפרסום והדהודה את תובנות הכתבים במכתביה ובדבריה לחבריה, וכן באורח חייה, יש בהם ערך דווקא נוכח הדלות המספרית של אוצרות ההגות היהודית של נשים בשל הבקיאות המוגבלת של נשות עם ישראל במקורות ישראל עד הדור האחרון.

מימין: יעל גורדון

כפי שנראה להלן, יעל גורדון – מורה ומייסדת של בית ספר ציוני לבנות בגולה ובתו-תלמידתו של אביה – הייתה בקיאה במקורות היהדות.¹⁴ העניין שיכול להיות בתובנותיה ובפרשנות שלה לנושאים השונים שעסקה בהם ההגות היהודית של אביה, שאינה אורתודוקסית אך גם אינה אנטי-אורתודוקסית, נשקף גם ממכתביה.¹⁵ בלשונה של חיותה בוסל, חברתה

¹⁴ על שמירת השבת ההלכתית של א"ד גורדון ראו: צבי צמרת, 'אהרן דוד גורדון, השבת ואנחנו', נעמה שקד (עורכת), **אם נדע לבקש חיים: נפגשים עם א"ד גורדון**, עמ' 122–124.

¹⁵ צמרת, שם, הפריך את הדעות הגורסות שגורדון יצר לעצמו 'דת חדשה'. הוא הדגיש: 'גורדון [...] לא היה יהודי אורתודוקסי כיוון שלא חי על פי ה"שולחן ערוך" ולא קיבל סמכות רבנית כלשהי. הוא גם לא היה אנרכיסט דתי ובוודאי לא ראה בעצמו רפורמטור דתי'. אפיון

הקרובה, גורדון 'הגשימה את תורתו הלכה למעשה [...] ועם זאת שאפה לעצמאות'.¹⁶

עולמה הרגשי של יעל גורדון

במכתב אשר נכתב בעין גנים בחודש מנחם אב אך לא ברורה שנת כתיבתו, תיארה יעל גורדון פרשה כאובה של פיטורין, לא ברור מאיזה תפקיד, ממקום עבודתה בירושלים:

ביום הראשון הזה באה הגב' בנטביץ ופשוט דרשה ממני כי אעזב את העבודה. הייתי אצל אטינגר, הוא אמר כי אין הוא יכול לעשות כלום ועלי ללכת. בכלל גם הגברת בנטביץ וגם אטינגר חשבו כי אני עומדת על הדבר ככה מפני שאני חסה על מקום עבודה. [...] סידרתי את ענייני ועזבתי את ירושלים ביום הרביעי. חשבתי לנסוע ליפו אך הרגשתי כי נחוצה לי יותר מכל כעת פנה שקטה בה אתבודד עם הרגשותי ומחשבותי. לכן במקום לפנות ליפו פניתי לעין גנים. מקום שכל כך הרבה זכרונות קשורים לי בו. פה החיים עולים לא ביקר. מצאתי לי מקום איפה לגור. אהיה פה שבועיים.¹⁷

נדודיה של יעל גורדון והמעברים התכופים מיישוב ליישוב היו כרוכים קודם כול בחיפוש אחר מקום עבודה, תופעה שאפיינה את חיי הפועלים והפועלות בארץ ישראל בזמן העלייה השנייה.¹⁸ מבעד לנדודיה השתקפה לא פעם התמודדות עם תחושות עמוקות של כאב רגשי: אבל (על מות האם, ואחר כך

זה של הוגה דעות לא אורתודוקסי שאיננו אנטי-אורתודוקסי – מסיבות יהודיות-לאומיות, ציוניות או רוחניות – יכול לעניות דעתי לחול על הוגי דעות יהודים נוספים בעת החדשה, דוגמת א"י השל, אליעזר שביד, ואפילו חילונים דוגמת אחד העם וברל כצנלסון. על אפיונה של עמדה לאומית רוחנית זו בציונות ראו: אברהם צביון, **דיוקנו היהודי של ברל כצנלסון**, תל אביב 1984; עינת רמון, 'חילוני בביתך, ממלכתי בצאתך', **השילוח**, 2 (דצמבר 2016), עמ' 137–155.

¹⁶ חיותה בוסל, 'לזכר נעדרים: יעל גורדון שנה למותה', **ניב הקבוצה**, אייר תשי"ח, תיק יעל גורדון, ארכיון דגניה א.

¹⁷ יעל גורדון לא"ד גורדון, ללא תאריך, תיק יעל גורדון, ארכיון דגניה א. המכתב פותח במילים: 'ח.מ. אב עין גנים'.

¹⁸ דבורה ברנשטיין, 'פועלות וחלוצות בעלייה השנייה – תקוות ואכזבות', **מרדכי נאור** (עורך), **העלייה השנייה: 1903–1914**, ירושלים תשמ"ה, עמ' 145–163.

על מות אחיה בגולה ועל מות אביה), געגועים, עצבות ובדידות. זאת אף שחבריה מעידים שהייתה תמיד אופטימית. יעל גורדון לא זכתה להקים משפחה, לא ברור מדוע, אם כי ידוע שהקושי במציאת זוגיות היה נחלתן של חלוצות רבות.¹⁹

שובה לנפוש בעין גנים, מקום שנשא את זיכרון ארבעת החודשים שבהם משפחתה למעט אחיה (אביה, אמה והיא) הייתה מאוחדת בארץ ישראל, מעיד על דרכי ההתמודדות שלה עם כאבי הפיטורין והנדודים, אבל גם על עצמאותה. את קשיי חייה היא תיארה בעדינות, ללא נימה של תלונה. הרצון להימנע מלהעמיס את כאביה על הזולת ניכר במכתבים ומבטא היבט ששב וחזר לימים בהספדים עליה: אצילות נפש. כשנתקלה בקשיים בתעסוקה, בהשתלבות החברתית או בגעגועים קשים ליקירה, העניקה לעצמה זמן להתבודד עם רגשותיה ומחשבותיה, להמתין לרגע שבו תעלינה תובנות כיצד להתמודד עם האתגרים: 'לקחתי לי רשות לחשב עד מחר', כתבה כשהתלבטה אם להגיע לכפר אוריה לבקר את אביה כדי לחוג עימו את ראש השנה. לא לגמרי ברור מה שורש ההתלבטות: השאלה אם הקבוצה שעבד בה והתגורר עימה עומדת לעבור לנקודת התיישבות אחרת או החשש שלה להכביד על זולתה.

המודעות שלה לתהליך החשיבה הנדרש לצורך קבלת תובנות עולה שוב ושוב במכתביה ומשקפת תרגול של המתנה לתובנות ויכולות רפלקטיביות-מתבוננות מעניינות וייחודיות. במכתבה מיום כ"ג כסלו אתתמ"ה (תרע"ד) כתבה לאביה: 'אל תדאג לי. לא אשקר לך באמרי כי קל לי. אבל אינני משוללת הכח למשול ברוחי'.²⁰

¹⁹ רמון (לעיל, הערה 6), עמ' 210–212.

²⁰ שיטת התיארוך 'למניין חורבן בית המקדש השני', הייתה נהוגה בעיקר בארץ ישראל וסביבותיה לאחר חורבן בית המקדש ועד התקופה הצלבנית והיו שחזרו להשתמש בה בעקבות התעוררות הציונות. גורדון נקט בשיטה זו בעקבות אליעזר בן-יהודה והיא מופיעה גם במכתביה הראשונים של יעל גורדון מארץ ישראל. עפ"י שיטה זו שנת החורבן, 69 לסה"נ, היא שנת א' לספירה.

כאמור, בכל מכתביה דיווחה גורדון על מצב בריאותה. עיתים הוא השתפר ועיתים הידרדר, אך כיוון שנושא זה עלה על סדר יומה מעת לעת הוא משקף גם את המצב הבריאותי הרעוע בארץ ישראל בכלל. 'הפצרתי בך לכתוב לי לעתים קרובות מפני שידעתי כי מחלות [כלומר מגפות] מתהלכות ביהודה',²¹ כתבה לאביה עם שדיווחה על הסגרים הכרוכים בהן באזורים ששהתה בהם. יש שסיפרה על מותו הפתאומי של 'אחד מצעירי הקבוצה', וייתכן שרימזה כי זו הייתה התאבדות, תופעה שרווחה בקרב החלוצים מפאת הבדידות וקשיי החיים. גורדון לא ביארה את סיבת מותו. הצעיר שעבד עימם במגדל, אשר 'היה באמת צעיר משובח טוב לב מן המין היותר נעלה [...]. קשר את כולם בקשר מאחד. והעקר שהוא בעצמו לא הרגיש כלל מה הוא נותן ומה הוא מכניס. עכשיו [...] דבר מה חסר. וחסר באופן מורגש מאד, כאלו השכינה נסתלקה מפניהם'.²²

רגישותה הרבה של יעל גורדון באה לידי ביטוי גם בביטויי האמפתיה כלפי בני אדם שעבדה עימם, התיידדה איתם ונתקלה בהם. במכתבה מ"ח באדר אתתמ"ה (תרע"ד), ערב עזיבתה את מגדל לאחר תקופה ארוכה של תסכול מיחסו של המנהל משה גליקין לפועלים בכלל ולפועלים התימנים בפרט, כפי שנראה להלן, תיארה את הלוך רוחה כך:

אני על פי רוב חיה חיי רגע כל הרגשות כל המחשבות תלויות ברושם מאתי אל אחר; הכל עובר כל כך מהר (כנדמה לי מבלי שישפיע על חיים הפנימים, על הפרשות העתידות) כמו שבא. על כן כל כך ענין הקושי הרוחני, אותו האוצר ממנו לשאוב ברגעים שאין רשמים מבחוץ או בכלל נחוצה עזרה, כח נפשי. יש לי רגעים מאשרים כמעט, עשירים בעיקר, ישנם רגעים קשים יש הכל בחיי כרגע, אלא אין איזה כבר הקשר שיבריא את החיים התמידיים. אך על מה זה פתאום החילותי אני להתפלסף.²³

²¹ יעל גורדון לא"ד גורדון, ח' בטבת, תיק יעל גורדון, ארכיון דגניה א.
²² שם. וראו: גור אלרואי, 'חלוצים אובדי דרך? סוגיית ההתאבדות על סדר יומן של העליות השנייה והשלישית', **יהדות זמננו**, 13 (1991), עמ' 209–241.
²³ יעל גורדון לא"ד גורדון, י"ח באדר אתתמ"ה (תרע"ד), תיק יעל גורדון, ארכיון דגניה א.

ממכתב אחר, ללא תאריך, משתמע שתוצאה של בעיות הבריאות של יעל גורדון והתעקשותה לעבוד בחקלאות באה לידי ביטוי גם בקשיים כלכליים מעיקים:

אני בריאה אבא, אבל העצבים אינם בריאים. לא. אסור לי עוד לעזב את העבודה אף לזמן ידוע. כמעט שכבר החלטתי לחורף שוב הפעם לעבד. אמנם החובות דורשים את פרעונם אבל אם הבריאות איננה מרשה לי לשנות את חיי כלומר לחיות אפילו זמן ידוע חיי עיר אז אין מה לדבר. [...] אם אהיה בריאה בודאי אעשה את המוטל עלי. אמצא עצה לשלם את החובות, אבל מתי זה יהיה? ה' יודע.²⁴

ממכתב זה עולות כמה תובנות מעניינות:

- א. מצבה הבריאותי של יעל גורדון השתפר כשעבדה בחקלאות.
- ב. השפה שכתבה בה טובלת בניבים ממקורות ישראל: 'ה' יודע', 'השכינה נסתלקה' וכיוצא בזה. כפי שנראה להלן, יעל גורדון כמו אביה שמרה שבת כל חייה, גם בהיותה חברה בקבוצות עבודה חילוניות וחברת קיבוץ דגניה. עם זאת שלא כאביה היא לא התייחסה בכתביה לנושאים ולרעיונות הקוראים למימוש היהדות בחיי החלוצים בישראל.
- ג. שאלת הקשר בין גוף ונפש, שהייתה מודעת לה, עולה אף היא בהקשר של מצבה הבריאותי המשופר בקרב קבוצות הפועלים. ולכן היא סיכמה בסוף אחד ממכתביה: 'בזמן האחרון אני מבריאה אבא, למרות הכל! אני חיה עתה חיים נורמלים מאד'.²⁵ ניכר שיעל גורדון ידעה להתמודד בכבוד עם האתגרים הרגשיים של חיי החלוצות, בעיקר הלא נשואות, ומצאה מקומות לנוח (בעין גנים), לחשוב, להתיידד (במגדל), להירגע נוכח פני הים (ביפו), להמתין לתובנות ועוד.

²⁴ יעל גורדון לא"ד גורדון, ללא תאריך, תיק יעל גורדון, ארכיון דגניה א. המכתב פותח במילים: 'שלום לך אבא שלי! בכל זאת אני מרגישה סיפוק ידוע מזה שאני כותבת אליך על הקונגרס'.

²⁵ שם.

במכתבה מ"ב בסיוון אתתמ"ד (תרע"ג) היא סרטטה ברמיזה לאביה התאהבות מייסרת בבחור. את שמו לא הזכירה.²⁶ היא כתבה לאביה בכנות: 'תבין בעצמך [...] ישנם עוד דברים שמציקים לי מאד שתופסים לפעמים את כל נפשי בלי שיור [...] זהו דבר היחס שלי לו. ויחסו הוא אלי [...] כלום אינני יודעת ולי קשה, ולגרש את הקושי כלומר להסיח דעת אין ביכלתי וכמעט שאין ברצוני'.²⁷ מעבר לכך אין אזכור במכתביה ליחסיה הכאובים, ככל הנראה, עם בחורים. שאלת מציאת העבודה הייתה השאלה הקיומית שעלתה בכל המכתבים: ' [...] עד שאסתדר בעבודה כבר אוכל לעבוד, צרך נפשי גדול לדעת איפה נמצאת אנכי בעולם. אי בהירות מצבי מעיקה עלי'.²⁸

יעל גורדון עומדת במרכז בשמלה לבנה, יושבת – שרה מלכין

גם ביחסי הקרבה העמוקים עם אביה היו השתקפויות כאמור של מורכבויות רגשיות: 'התזכר איך פעם בעין גנים סבלתי על שהמילים רק הפריעו לנו להבין אחד את השני. נורא על שאין הלב יכל למסור את דבריו באיזה אופן אחר לא ע"י כלי המבטא, שאז בודאי היית מבין אותי ולא היו רגעים כל כך קשים בינינו'. אין לדעת מה היה שורש המתח הרגשי בין האב לבת באותן

²⁶ על התהיות מדוע לא נישאה יעל גורדון ראו רמון (לעיל, הערה 6), עמ' 53.

²⁷ יעל גורדון לא"ד גורדון, "ב בסיוון אתתמ"ד (תרע"ג), תיק יעל גורדון, ארכיון דגניה א.

²⁸ יעל גורדון לא"ד גורדון, ללא תאריך, תיק יעל גורדון, ארכיון דגניה א. המכתב פותח במילים: 'שלום אבא שלי! זה עתה קבלתי את פתקתך'.

שנים שהתמודדה עם מחלה מסכנת חיים. במכתב אחר היא כתבה לאביה על אחיה, מיכל, שנותר לבדו בעיירות בפודוליה, ששם למד ולימד:

שלום לך אבא שלי!

קראתי מה שמיכל שלנו כותב לך, הרבה רגשות התעוררו בי לרגלי קריאה זו. קשה אבא אבל כמה רכים צריכים אנו להיות ביחסינו אליו. הוא כל כך חלש וכל כך סובל. [...] כתב לו, אבא שלי, הוא זקוק מאד לדברי נַחֵם וחזוק מצדנו והעקר, אבא הבנה וענין ביחס אליו. אל תהי נפש זו קלה בעינינו! בזמן האחרון אני רוצה מאד שתכתב לי. ורוצה וצריכה אני לדעת אם ומתי תבא אלי למרחביה, להתראות.²⁹

פטירתו של יחיאל מיכל בפודוליה ממגפת הטיפוס בשלהי מלחמת העולם הראשונה, טרם עלותו ארצה, הייתה שבר גדול שהעיב עליה ועל אביה, א"ד גורדון, והאב הלך לעולמו חודשים מספר אחרי הבשורה המרה.³⁰

עם התחזקות ביטחונה המקצועי והכלכלי, ואגב כך גם הבריאות והמורל שלה, מצאה יעל גורדון את עצמה מעת לעת גם בנקודות של מחלוקת רעיונית עם אביה, בעיקר בנוגע לדרכה של מפלגת הפועל הצעיר, ששניהם הזדהו עימה, הגם שלא תמיד הייתה גם היא שבעת רצון מדרכה של המפלגה. יעל גורדון הסתייגה מאוד מהביטויים האנושיים השליליים של ה'פוליטיקה' ומהכיעור המוסרי הכרוך בכך. במכתבה מד' בסיוון תר"ף, שכתבה מירושלים, חידדה: 'אני רק חפצתי בזה להוכיח כי המפלגתיות בכלל מומה בה היא זקוקה לפוליטיקה, לשאיפה לנצחון וכו' וכו'. האם אתה בעצמך, בדברייך בפראג ע"ד "עם אדם" אינך תמים אתי?'³¹

²⁹ יעל גורדון לא"ד גורדון, ללא תאריך, ככל הנראה משנת 1915, תיק יעל גורדון, ארכיון דגניה א. המכתב פותח במילים: 'שלום לך אבא שלי קראתי מה שמיכל שלנו כותב לך'.

³⁰ ראו רמון (לעיל, הערה 6), עמ' 67.

³¹ יעל גורדון לא"ד גורדון, ד' בסיוון תר"ף, ירושלים, תיק יעל גורדון, ארכיון דגניה א. הכוונה לנאום שנשא בכנס האיחוד של הפועל הצעיר עם מפלגת צעירי ציון, 'עם אדם', שנדרש לתביעה המוסרית מן הלאומיות היהודית.

ואולם בעיקר נוגעים ללב דבריה מראשית המכתב, שבהם התמודדה עם מחלוקת כלשהי וריחוק שנפל ביניהם, בין האב לבת:

חשדת בי במה שאין בי, אבא, וזה קשה. מאמינה אני שבודאי התבטאתי באופן לא ברור כל כך עד שאפשר היה להוציא מדברי מסקנה כזו. אך אי האמון בי, אבא שלי, זה בכלל מעציב שהפסיכיקה של בני האדם היא כזו שאי אמון כזה הוא בגדר האפשרי. כפי מאמר חז"ל 'אל תאמין בעצמך עד יום מותך' [משנה, אבות ב, ד]. אכזרי נראה לי המאמר הזה ברגע הנוכחי. אך מאידך גיסא רעיון נעלה כמוס בו.³²

שוב ניכרת ההטבעה של מאמרי חז"ל בדרך התבטאותה וחשיבתה על חייה שלה, בדרך הבנתם, לרבות הקריאה לגילוי סוד נעלה במהות חייה שלה.

גישתה האצילית, המאופיינת בעדינות רגשית כמעט מיסטית, באה לידי ביטוי גם במאמר שפרסמה בעלון דגניה א מאדר תש"ב, המשקף את הרגישות הבין-אישית שייחלה לה בחיי הקבוצה:

חיינו השיתופיים [...] צריכים להיות מושתתים על אמון הדדי ותשומת לב לכל צרכי החבר. והרהורים מרים וקשים עולים על לבי בזכרי כי ישנם חברים פעילים אצלנו, הסומכים על כך, כי התקנות והחוקים על סעיפי סעיפיהם, אם רק ישמרו כהלכה ע"י החברים, הם הם יביאו את הגאולה לקבוצה. שוכחים האנשים הטובים הללו – דבר הידוע בדרך כלל המיטיב לכולנו – ליצר לעצמם כאן חיים יותר צודקים, נעלים ויפים, קן חם ובית טוב, חברי. כי ענין לנו עם אנשים חיים ערים ורגישים. על כן צריך [...] להצטייד בהרבה סבלנות והעקר לזכור תמיד, כי יש ואינצידינטים כאלה קלים מביאים לידי תוצאות חמורות מאד [...] חובת כל אחד מאתנו לא לזלזל בתקנות בשום פנים ואופן, אך דאגתי הגדולה היא שלא נקל על עצמנו בחפוש הדרכים בגשום התקנות בחיי יום יום. כי יש להעמיק חשב ולהעזר במדת היכלת באינטואיציה הנובעת ממעינות הנפש

³² שם.

העמוקים לשם כך. חכמים קדמונים שלנו אומרים: 'הוה זהיר במצוה קלה כבחמורה' [משנה, אבות ב, א] [...] כי לא המסגרת תשמור על הקבוצה, כי אם מאמצינו הבלתי פוסקים לשמור ולפתח את התכן הנעלה של הקבוצה ע"י חנוך עצמי יסודי לכל אחד מאתנו ושל הדור השני הגדל אצלנו ושהוא תקות עתידה של הקבוצה.³³

שוב מגיחות מדבריה של יעל גורדון הכתובים בעלון דגניה אמרות חז"ל ממסכת אבות. הפעם החילה את הזהירות הנדרשת על פי חז"ל בקיום מצוות התורה על כללי החיים השיתופיים בקבוצה ועל הרגישות הבין-אישית הנגזרת מן החיים המשותפים, הרגישות האמורה לגבור על הקיבוען המנהלי התקנוני של הקיבוץ. ובהמשך לדברים אלו חשפה גורדון במכתבה למרים ברץ, חברתה מדגניה א וחלוצה שנאבקה על מקומה כרפתנית,³⁴ מה' באדר ב' תרצ"ח, את הרגשות האלה:

שאלה קשה שאלת, מרים, 'בעד מה?' שאלה עולמית היא שאלה זו. אין [לא קיימת] ההבנה הדרושה בין בני האדם וזהו בכלל מן הטרגיות הגדולה שבחיינו. כמה פעמים אני נפתעת [מופתעת] ונדהמת בראותי איך דברי וגם מעשי מובנים ממש ההיפך מכוונתי האמתית. ובזמן האחרון כמעט שחדלתי כבר להתפלא לכך, אם כי זה מכאיב מאד מאד. ועצה לכך היא אחת ויחידה שאמנם קשה מאד להתנהג לפיה והיא: לסלוח. כי בעצם הן כל בני האדם סובלים ואלה שהקנאה אוכלת אותם כלום אינם סובלים? ואני לא פעם מרגישה כשאני סולחת בלבי למישהו שגרם לי יסורים גדולים נעשה לי לעצמי יותר קל.³⁵

מדבריה ניכרת תורת עבודת המידות העומדת ביסוד הפסוק 'לא תקם ולא תטר את בני עמך ואהבת לרעך כמוך אג' ה" (ויקרא יט, יח). ואולם למרות העבודה הפנימית העצומה שלה היו גם רגעי משבר. במכתבה מתאריך ז' מ.

³³ יעל גורדון, 'על חודו של חוק: הערות חבר', עלון דגניה א, אדר תש"ב, תיק יעל גורדון, ארכיון דגניה א.

³⁴ וראו: סמדר סיני, מרים ברץ: דיוקנה של חלוצה, רמת אפעל תשס"ג.

³⁵ יעל גורדון למרים ברץ, ה' באדר ב' תרצ"ח, תיק יעל גורדון, ארכיון דגניה א.

[מנחם] אב תרפ"ח, שכתבה מבית מרגוע בת גלים לחיותה בוסל, חברתה הקרובה מדגניה א, חשפה גורדון את הכאב העצום של חייה:

הייתי רוצה לשמוע מפיך מה שלומך, איך מה לך הרפוי? הייתי רוצה לראותך אך יש לי חשש, חיותה, שמא אין לבך כרגע לכך, לראותני. זה טבעי בעיני שיכל להיות מצב נפשי כזה שקשה לראות את האנשים הכי קרובים. לי היתה תקופה כזאת אך היא עברה. נכנעתי לגורלי. נתבהר לי כי כל אדם בהרבה יוצר לו בעצמו את גורלו. והנפשות היקרות שהלכו ממני שהמות לקח אותם ממני, הן כל יום חיים שעובר עלי מקרב אותי אליהם. אבוא אליהם [...] עוד לפני שנים הייתי חושבת כי לו לא כל בני האדם היו מיועדים למות אלא רק חלק, לא הייתי יכלה לסבול את הרעיון כי אני לא יכלה להשאר בחיים לתמיד אחרי שאבי מת. אני מתאמצת בכל כחותי להשקוט את עצמי אחרי שאבי מת. אני מתאמצת [...] לבלום את עצבי, שאוכל לשלוט בהם ולא שהם ישלטו בי [...] אך אני משתדלת להסיח דעתי מן הענויים הללו. אני חושבת לי את הדבר לפנוק יותר מדי להתמסר לצערי. יש כל כך הרבה צער בעולם. תהומות של יסורים.³⁶

הסבר אפשרי לכך שעבודתה הפנימית של יעל גורדון מנוסחת במכתביה לא פעם בביטויים שאובים ממסכת אבות אינה מפתיעה. סיבה אפשרית אחת היא שבהיותה מחנכת במקצועה, שעסקה עוד בגולה בהוראת העברית ומורשת ישראל, ראתה גם היא במסכת אבות מקור ראשוני חינוכי-מוסרי בסיסי וקל להבנה ולשינון. אפשר להחיל ביטוי מהגותו של הוגה הדעות היהודי-אמריקני מקס קדושין ולומר שמסכת אבות היא אוצר מרוכז של 'מושגי ערך', כינויו למושגי היסוד של המורשת היהודית ויסוד מוסרי של עם ישראל.³⁷ במכתביה חשפה יעל גורדון את עבודתה הפנימית הרוחנית-מוסרית באמצעות מסכת אבות ותורות נוספות מן המקורות. היא תיארה את יישומן של התורות הללו נוכח אתגרי היום-יום של מסעה 'הנפשי-נשמת' נוכח הבדידות בהיעדר משפחה קרובה בארץ, נוכח אתגריה

³⁶ יעל גורדון לחיותה בוסל, ז' באב תרפ"ח, תיק יעל גורדון, ארכיון דגניה א.
³⁷ על הגותו של מקס קדושין ועל הנהרת המונח 'מושגי ערך' ראו: אברהם הולץ, בעולם המחשבה של חז"ל: בעקבות משנתו של מקס קדושין, תל אביב 1979.

הקיומיים בכמיהה למימוש הייעוד הציוני היהודי שלה, כפי שהבינוהו היא וחלוצים רבים ואשר מיטיב לתארו בועז נוימן.³⁸

'שני מגנטים לפני – ההוראה ועבודת השדה': התשוקה לשילוב חינוך וחקלאות

נוימן הזכיר את תפיסת הזמן הביוגרפי במונחי הזמן התנ"כי כאחד המאפיינים של התודעה החלוצית בארץ ישראל.³⁹ לדידה של יעל גורדון, חלק מהייעוד הקיומי הזה היה הוראת השפה העברית, כפי שהעידה היא עצמה באחד ממכתביה: 'אתה העירות לי אפשרות הפצת השפה בפיות הסביבה אכן לעת עתה עוד רחוק הרעיון מהתגשמותו כמו כל רעיון בתחלתו אני רואה אבא, כי כעת לא אצא מן הסבך'.⁴⁰ תחושת הייעוד האישי שלה כביטוי ל'זמן התנ"כי', שנפתחה בהחייאת השפה העברית עוד בגולה, נמשכה והתעצמה עם עלייתה ארצה, והיא מימשה את הייעוד הזה בפעילות החלוצית ובשלב הבא של חייה: גם בעבודה חקלאית.

בהספדה, במלאת שנה לפטירת יעל גורדון, תיארה חיותה בוסל את יחסה של גורדון לעבודת החקלאות:

בשביל יעל לא היתה העבודה בשדה מקור קיום בלבד. הרי היה לה מקצוע: מורה היתה עוד בחו"ל, מורה טובה ובעלת יוזמה, אולם בבואה לארץ לא רצתה להמשיך במקצוע זה אלא דבקה בעבודה גופנית. בעבודת האדמה. וברטט של קדושה שמרה על מקומה ומעמדה בעבודה הזאת. מן הטבע לא ניחנה יעל בכשרונות לעבודה ממשית, ורק הודות לרצונה העז יכלה לכבוש את עצמה לכך – עד שהיתה לפועלת חקלאית מנוסה. וכזאת נשארה עד ערוב יומה. שנה אחר שנה בחום הלוהט, בקיץ וברוח ובגשם בחורף, תמיד היתה מחושלת ומעודדת אחרי יום העמל, מחשבתה בהירה, וכולה ערה ונכונה. [...] שנים הקדישה לעבודה בין עולות חדשות במשקי

³⁸ בועז נוימן, **תשוקת החלוצים**, תל אביב 2009.

³⁹ שם, עמ' 57.

⁴⁰ יעל גורדון לא"ד גורדון, ללא תאריך, תיק יעל גורדון, ארכיון דגניה א. המכתב פותח במילים: 'שלום לך אבא שלי'.

פועלות ובחבורות, והקרינה מאורה על כל הסובב אותה. בעיות הנוער היו קרובות אל לבה [...] הסבירה פנים לכל, אך יותר מכל אהבה את הילד. בפגשה ילדים היה אור ניצת בעיניה הלאות. ובת צחוקה הטובה, הסלחנית והאמהית, קרנה באור יקרות.⁴¹

על בית הספר העברי לבנות יהודיות עניות שהקימה גורדון עם חברתה בת שבע (שבע) גרינברג, לימים אשתו של הסופר יעקב פיכמן, בעיירת מוצאה חאשצ'וואטה, סיפרה תלמידה לשעבר מכפר יהושע ששמה יהודית: 'באותה תקופה הייתה בעיירתנו המילה "ציונות" מלת גנאי, ולימוד הבנות נחשב לעבודה זרה. ליעל לא היתה תעודת הוראה חוקית, ואז ניתנו הלשנות על הלשנות באזני השלטונות. אך יעל – כולה להט הקרבה עצמית לרעיון בית הספר – עמדה בכל אלה. כל נפשה נתנה ל-70 תלמידותיה. היא ידעה את נפש כל אחת מהן והעניקה לכל אחת מאהבתה הגדולה'.⁴²

ואכן, למרות האתגרים בגולה ובארץ מסירותה של יעל גורדון לחינוך העברי לא חדלה לעולם. אפשר להבין שעל רקע החשיבות העצומה שייחס א"ד גורדון לעבודת האדמה על ידי יהודים במסגרת המפעל הציוני, הייתה כמיהתה הטבעית, כבת-תלמידתו, להשתלב דווקא בעבודה חקלאית בארץ. ואולם האתגר היה גדול וקשה לה כשם שהיה קשה לחלוצות וחלוצים רבים שהעבודה הגופנית בשדה לא התאימה להם בהכרח.

שושנה בלובשטיין, חברתה הקרובה של יעל ואחותה של המשוררת רחל בלובשטיין, היטיבה לנסח את הייחוד ה'גורדוני' בתפיסת העבודה: 'יש לציין שני זרמים ביחסים ששלטו אז בסביבת העבודה', כתבה. האחד: לנפות את הפועל או הפועלת בכל מיני נפות עד שימצאו 'מוכשרים' ו'ראויים' לעבודה. כלומר ה'ניפוי' הזה שלח בנקל את מי שלא עמד במדדים הדרושים של כוח וזריזות למטבח או לעבודות אחרות. 'והשני', כלומר הגישה ה'גורדונית' השנייה לעבודה, הייתה 'להיפך, לתת אפשרות לכל חבר וחברה להיעשות לפועל ופועלת. ואם יש צורך בעזרה, ב"גשר" – להגיש אותו להם'.⁴³

⁴¹ בוסל (לעיל, הערה 16).

⁴² יהודית (כפר יהושע), תיק יעל גורדון, ארכיון דגניה א.

⁴³ שושנה בלובשטיין, **עלי כנרת**, המושבה כנרת ת"ש, עמ' 116.

גישתו הקיומית של א"ד גורדון, בשונה מגישה תועלתנית-כלכלית לעבודת האדמה בידי יהודים בארץ ישראל, אפשרה לנשים כמותה וכמו יעל גורדון, תלמידותיו של גורדון, ולעוד פועלים שלא היו חסונים ובריאים דיים, לעמוד בתביעות הגופניות של העבודה החקלאית היום-יומית בארץ ישראל, למצוא עצמם בתוך חיים של עבודה, הנמדדת במדדים כמותיים ו'כלכליים' בלבד. התועלתנות הכלכלית הנוקשה, שנפוצה בתנועת הפועלים, ומדידת ערך העובד 'העברי החדש' על פי הספקים כמותיים בלבד, הייתה לנורמה חברתית מכבידה ומנכרת.

בדרך זו הצטרפו גם נשים כיעל גורדון למפעל הציוני ההתיישבותי: ערב עזיבתה את מגדל, בזמן מלחמת העולם הראשונה, תיארה אווירה שבה קפץ עליה 'רוגזו של המשגיח בעד דבר קל הערך'. ובעקבות התקרית כתבה: 'מילא יותר מדי להצטער על זה גם כן אסור'. את היחס הבוטה כלפי הפועלים ייחסה לסחף הרעיוני האמיתי שהמקום 'יותר ויותר מתקרר לרעיון העבודה הערבית ויותר ויותר מתחזקת התמרמרותו [התנכרותו] לפועל היהודי. ואני רואה הכל ושותקת'. לחלופה החליטה 'לחפש עבודה ביהודה. אולי נסדר באיזה מושבה קבוצת עלמות, עובדות בירקות ואולי נצליח סוף סוף לברוא מקום חדש לעבודת העלמות'.⁴⁴

לצד פתרונות חלוציים תעסוקתיים אלה שבה יעל גורדון ותיארה במכתביה לאביה את השאיפה לשלב בין חקלאות להוראה, ולפרקים תיארה את תלמידיה ואת המורים האחרים, שותפיה לעבודת ההוראה. 'שעורי הערב הסתדרו. אחד הפועלים, מי שהיה מורה ברוסיה, עוזר לי בשעורים ובזה הוא הקל לי הרבה מאד. גם הלימודים בבית הספר מסתדרים וגם בשדה אני עובדת'.⁴⁵

במכתבה מאותה תקופה, מ"ב בסיוון אתתמ"ד (תרע"ג), ציינה שכרגע היא עובדת בבאר יעקב, אך היא מתכוונת להגיע ליפו לקראת המחצית השנייה של חודש אב ולהיות שם 'כל זמן שימשכו השעורים למורים וגם כן לקחת

⁴⁴ יעל גורדון לא"ד גורדון, ר"ח שבט אתתמ"ד (תרע"ג), תיק יעל גורדון, ארכיון דגניה א.
⁴⁵ יעל גורדון לא"ד גורדון, ללא תאריך, תיק יעל גורדון, ארכיון דגניה א. המכתב פותח במילים: 'שלום אבא שלי קיבלתי את מכתבך עוד מקודם חשבתי הרבה'.

חלק בהם'. כנראה היה מדובר בשיעורי הכשרה למורים ביפו שהשתתפה בהם. 'זהלאה מה יהיה עדיין אינני יודעת בעצמי'. והמשיכה:

שני מגנטים לפני ההוראה ועבודת השדה. זה מושך הנה וזה מושך הנה ולי יש חשק להרכיבם יחד ואינני רואה דרך לפני.⁴⁶ נדמה לי שכצלסון [ברל כצלסון, שהשתייך לקבוצת העבודה ביהודה הנזכרת לעיל] איננו מאמין שאני אוהבת את העבודה, אך הלא עובדה היא שאני מתקשרת אליה יותר ויותר, בכל זאת גם הצד השני [הוראה] מושך [...] ומושך בחזקה.

כך סיכמה את ההתלבטות המקצועית שלה. בהמשך המכתב התמקדה בכמיהתה לשוב ולהיות מורה ומחנכת, הגם שעדיין אין לה כוחות הנפש הנדרשים להוראה:

וכל עוד זה המצב לא אהיה למורה, אבל להתכונן הלא אני יכולה. הלא כשרוני להוראה הוא אצלי למעלה מכל ספק. וכמו כן עצומה אהבתי אליה. אם כן עלי לרכוש ידיעות וכוחות (הה, כחות!) ולשוב לעבודתי האהובה. אבל רק באופן שיהיה לי חפש גמור ללמד ולחנך את תלמידי ע"פ רוחי והבנתי אני, ברוח אהבת הטבע והעבודה. לא באהבה אפלטונית גרידא, אבא, כמה צריך ויכל המורה, המחנך לתת אם רק ידע את אשר לפניו. אבא, ואני מעזה לחלם להיות בזמן מן הזמנים למורה ומחנכת כזו. [...] ואם כחותי לא יספיקו לי אעזב את המטרה הזו. בכל אופן הייתי רוצה לברר לי כבר עתה את רעיוני באר היטב ורצוני זה איננו מתמלא, עד שלפעמים נדמה לי כי אולי אני רק הוזה [...]. טוב היה לו יכלתי ביהודה למצוא איזה מקום שאוכל שם חצי יום לעבד ושאר הזמן ללמד, לקרא מה שנחוץ לי לעשות בשביל רעיוני, ואם זה אי אפשר יהיה להשיג, אוכל אולי לעבד חצי שבוע או יותר ויתר הזמן ללמד ולקרוא [...] נראה איך יפול דבר.

⁴⁶ ההדגשה שלי.

ואת מכתבה סיימה במילים אלו: 'אבל את דעתך אני צריכה לדעת. דעת אדם, שאני כל כך מכבדת, ושהוא כל כך מבין אותי. סוף סוף לא פגשתי עוד בחיי אדם שיבין אותי כמוך'.⁴⁷

למרות התשוקה להוראה אפשר לראות ממכתביה כי ההוראה, גם אם משכה אותה, ערערה לא פעם את מיתרי הנפש הרגישים שלה, הגם שלא פירטה כיצד ומדוע. במכתב ללא תאריך, ככל הנראה ממגדל, כתבה שהיא גרה 'בחדר' הפונה 'לכנרת' וכי בית ספרה (שם) מתפתח. 'שנים רגעים נעלים. בין השעות הקשות וזה בטח טוב [...] הילדים מתקשרים אלי מיום ליום יותר ויותר. השפה העברית כבר מצלצלת בפיותיהם בבית הספר ומסביבי ולפעמים גם בבתיהם. מי יודע אולי מפיות התנוקות הללו תתפשט השפה [העברית] ותחדר גם לאט לאט ללבבות הגדולים'.⁴⁸

במכתבה מכ"ג בכסלו אתתמ"ה (תרע"ד), עדיין ממגדל, ציינה: 'השבוע העבר [שעבר] היה שבוע של בחינות. שתי תלמידותי הלכו אל הבחינה ואחת מהן לא עלתה לה הבחינה וזה היה לי קשה מאד, נורא, לא יכלתי לראות בצערה של הילדה. הים [ההתבוננות בכינרת, ככל הנראה] עזר לי לראות את יסורי אלה'.⁴⁹ שוב אפשר להבחין באחד הכלים הרוחניים, שהיום היינו מכנים אותם 'מדיטטיביים', שהיו ליעל גורדון להתמודד עם ייסוריה: ההתבוננות בים.

ואולם למרות יכולותיה המקצועיות הגבוהות בהוראה וניסיונה החינוכי העשיר ועל אף הפירות שנשאו מפעליה החינוכיים, הקהילתיים על פי רוב, ממכתביה של יעל גורדון משתקף הקושי גם במציאת עבודה זו. במכתבה מכ"ג בכסלו אתתמ"ה (תרע"ד) כתבה: 'עתה הוכח לי גם שעורי נתמעטו אבל יהיו שעורים חדשים [...] אם לא אסע למרחביה אסע למושבה אחרת [...] יתנו לי איזה דבר לתרגם אנסה את כחותי'. ואכן, לאחר כמה שנות עבודה במגדל עברה למרחביה, ושם הייתה לה חוויה קהילתית חיובית ביותר והיא

⁴⁷ יעל גורדון לא"ד גורדון, ללא תאריך, תיק יעל גורדון, ארכיון דגניה א. המכתב פותח במילים: 'שלום אבא שלי קיבלתי את מכתבך עוד מקודם חשבתי הרבה'.

⁴⁸ יעל גורדון לא"ד גורדון, ללא תאריך, תיק יעל גורדון, ארכיון דגניה א. המכתב פותח במילים: 'שלום לך אבא! נוסעת שכנתי שגרה אתי יחד'.

⁴⁹ שם.

אף רשמה הצלחה מקצועית בתחום החינוך. תמונות מעולם ההוראה שלה במרחביה מעוררות עניין בנוגע לשילוב בין לימודי הילדים בבית הספר הקטן ובין מציאות החיים המאתגרת בארץ ישראל באותם ימים, למשל ההתמודדות עם מכת הארבה שפשטה על ארץ ישראל בשנת 1915.

במכתב מיפו מאור לכ"ד בטבת אתתמ"ה (תרע"ד) כתבה גורדון:

אני, אבא שלי נוסעת סוף סוף למרחביה, היום קבלתי משם טלגרמה לבא. רגשות מורכבים מאד מושלים ברוחי כעת. מצד אחד רגש חזק אומר לי, שבא זמני כבר לשוב אל הילדים. וזו לי כעין שיבה אל ילדי בחשצוטה [...] ומצד שני תוקפני פחד, שמא מצב בריאותי לא ירשני למלא את המוטל עלי, אבל אני נוסעת, אבא שלי, וה' יהיה בעזרי. [...] ממרחביה בודאי אכתב לך איך מסתדר והכל.⁵⁰

שוב, מנקודת מבט הגותית ראוי לשים לב לסיומת של המכתב, 'וה' יהיה בעזרי'. שפת האמונה המשיכה להיות שגורה במכתביה.

בפסח באותה שנה ביקרה ככל הנראה אצל אביה, וכך כתבה: 'בהפרדי ממך [...] משא כבד מנשוא היה מונח על לבי', אך בהמשך ציינה: 'כעת בא שנוי לטובה במצב רוחי. רוח לי קצת ובריאותי הוטבה. הילדים שלי מתרגלים אלי יותר ויותר ואני מתרגלת אליהם ויש לי גם רגעים של נחת רוח [...]. מרחביה נהית יותר ויותר קרובה ללבי'.⁵¹ באותה תקופה, בשנת 1915, הייתה מלחמת העולם הראשונה בעיצומה, אך היא לא זכתה להתייחסות במכתבים. ואולם כאמור, מכת הארבה זכתה להתייחסות: 'בכל פעם [...] לוקחים את הילדים בתור עוזרים להלחם בארבה. גם אני הולכת אתם לעבד. אבל אני חושבת כי התקופה הזאת לא תמשך הרבה זמן ואז יתחילו הלימודים כסדרם'.⁵²

⁵⁰ יעל גורדון לא"ד גורדון, אור לכ"ד בטבת אתתמ"ה (תרע"ד), תיק יעל גורדון, ארכיון דגניה א.

⁵¹ יעל גורדון לא"ד גורדון, ללא תאריך, תיק יעל גורדון, ארכיון דגניה א. המכתב פותח במילים: 'שלום לך אבא שלי! קשה היתה פגישתנו ובפסח ומדוכאת נפש'.

⁵² יעל גורדון לא"ד גורדון, ללא תאריך, תיק יעל גורדון, ארכיון דגניה א. המכתב פותח במילים: 'שלום לך אבא שלי! למה לא כתבת לי כלום ע"ש שושנה'.

באותו קיץ הזמינה יעל גורדון את אביה לבקרה היות שברצונה 'לערך נשף לתלמידי בשבת נחמו', אחרי תשעה באב. שוב מעניין להבחין בעובדת חיבורה העמוק ללוח השנה העברי ולשבתות המיוחדות בו.⁵³ 'בא אבא שלי', כתבה, 'הלא נשף ילדים מזמן לא ראית'. ובהמשך ציינה: 'אני בריאה אבא שלי, ומה אתך? אין לי כעת זמן כי תלמידי יערכו חזיון [הצגה] קטן.⁵⁴ ובכל זאת, עד כמה שכוחות מספיקים אני מתאמצת להכניס דבר מה. מהילדים יש לי כבר יותר נחת. הילדים כבר מדברים ביניהם עברית גם שלא בפני.⁵⁵

ואולם במכתב שכנראה נכתב זמן קצר אחר כך, היא כתבה עם שובה מחופשתה בשפיה על תוכניותיה לעזוב את ההוראה. 'פני הוטבו הרבה, גם בריאותי הוטבה אך לא באותה מדה שחשבתי לכן החלטתי לא להשאר מורה כי אם ללכת לעבד, הרגשתי הפנימית אמרה לי שאני מוכרחה ככה להחליט. איפה אעבד אינני יודעת עוד, נחוץ לחפש עבודה.'⁵⁶

לא ברור מן המכתבים מדוע החליטה יעל גורדון לעזוב את ההוראה. עיתים מתקבל הרושם שעל אף הכישרון החינוכי הייחודי שלה, העבודה בהוראה גזלה ממנה כוחות נפש רבים יותר, בשונה מן העבודה בחקלאות, אשר 'מבריאה אותה'. ובכל זאת עד שהשתקעה בדגניה בסביבות גיל חמישים, נטתה להעדיף עבודות חינוך והוראה כשהדבר התאפשר למרות המאמץ הרגשי. באחד המכתבים ציינה שאם אין אפשרות להישאר מורה במרחביה, 'אז בתור פועלת'.⁵⁷

⁵³ השבת שלאחר ט' באב נקראת על שם ההפטרה מהנביא ישעיהו, הפותחת במילים 'נחמו נחמו עמי' (ישעיהו מ, א).

⁵⁴ יעל גורדון לא"ד גורדון, ללא תאריך, תיק יעל גורדון, ארכיון דגניה א. המכתב פותח במילים: 'שלום לך, אבא שלי! מתי תבא לבקרני? אני חושבת לנסע קצת לנח בעוד שבוע'.

⁵⁵ יעל גורדון לא"ד גורדון, ללא תאריך, תיק יעל גורדון, ארכיון דגניה א. המכתב פותח במילים: 'שלום לך אבא שלי! נפגשתי עם ורשבסקי נסעתי אתו לחיפה'.

⁵⁶ יעל גורדון לא"ד גורדון, ללא תאריך, תיק יעל גורדון, ארכיון דגניה א. המכתב פותח במילים: 'שלום לך, אבא שלי! ביום החמישי שבת משפיה פני הוטבו'.

⁵⁷ יעל גורדון לא"ד גורדון, ללא תאריך, תיק יעל גורדון, ארכיון דגניה א. המכתב פותח במילים: 'שלום לך אבא שלי! אברהם פה וגם הוא לא הביא'.

ואולם במרחביה, מסתבר, לא הייתה עבודה בשבילה בחקלאות. במכתב ללא תאריך מאותה תקופה היא הדהדה שיחה עם אביה שכנראה עודד אותה שלא לנטוש את ההוראה:

גם לפני קבלי את דבריך, חשבתי הרבה מאד ועתה עוד הוספתי חשב. ומסקנת כל מחשבותי היא, כי רק בתנאי אחד עוד אפשר היה לי באיזה אופן שיהיה להמשיך את ההוראה לו יכלתי לקבל עלי רק את בית הספר וללמד רק עד הצהרים ואחרי הצהרים ללכת לעבד. ויותר שום שעורים פרטיים או כללים. [...] לעבד יותר שעות בהוראה זה כל כך יזיק לבריאותי עד שאין אפילו מה לחשב בזה [...] והנה מרחביה הוא מקום שישנה הרבה עבודה למורה, ונחוץ [...] מורה בעל כחות גדולים ובעל עצבים חזקים. אם כן כנראה שמוכרחה לעזב את ההוראה.⁵⁸

התלבטויות מקצועיות אלו הלכו והוכרעו, כאמור, לטובת בחירת העבודה בחקלאות, וכך במכתב מאוחר לאביה, מן השנים שלאחר מלחמת העולם הראשונה, שבהן גר גורדון ב'תל עדש', כלומר תל עדשים (1918–1919), הביעה בתו תקווה: 'אולי נהיה יחד לשנה הבאה. אם יקבלוני בתל עדש בתור פועלת ולא בתור מורה'.⁵⁹ כלומר בשלבים אלו כבר חיפשה בלא ספק עבודה בחקלאות, ככל הנראה בעיקר ממניעים רעיוניים, אבל גם ממניעים של 'בריאות', כדבריה.

יהדות, זהות יהודית ומקורות היהדות בהשקפת עולמה של יעל גורדון
לנוכח מרכזיות המחשבה היהודית הקלסית, התנ"ך, התלמוד, הזוהר, המחשבה היהודית בימי הביניים, הקבלה והחסידות בהגותו ובאורח חייו המסורתי של א"ד גורדון, שכלל שמירת שבת כהלכתה (למעט מקרה יחיד של יציאה בטיול מתחום שבת), חשוב לבחון מה מהשקפת העולם הזו עבר

⁵⁸ יעל גורדון לא"ד גורדון, ללא תאריך, תיק יעל גורדון, ארכיון דגניה א. המכתב פותח במילים: 'שלום לך אבא שלי! הפכתי הרבה בדבריך בענין המשכת ההוראה.'

⁵⁹ יעל גורדון לא"ד גורדון, ללא תאריך, תיק יעל גורדון, ארכיון דגניה א. המכתב פותח במילים: 'שלום לך אבא שלי! לילה, אור הנר דועך.'

לבתו-תלמידתו.⁶⁰ במכתביה של יעל גורדון הבחנו בניבים וביטויים השאובים מלשון חכמים, ואפילו בפרשנות חופשית רגשית שלה לאותם ניבי לשון ואמונות, שהיו שאובים על פי רוב, כפי שראינו לעיל, ממסכת אבות. מתבקש לחקור ולברר מה היה אורח חייה ומה הייתה עמדתה בנוגע לשאלת הדת היהודית, שאביה חש עצמו מאוד מקורב לה, בשמירתו את השבת על פי ההלכה ובציון כל המועדים.

נוסף על העברית הגבוהה המשובחת שהתאפיין בה קולמוסה, העברית המתובלת בניבים מלשון חכמים או ההודיה או התפילה לה' המובעת בדבריה והתאריכים העבריים שבהם נפתחים המכתבים, הזכירה יעל גורדון בכל מכתביה את החגים, אשר בהם נהגו היא ואביה להיפגש. באחד המכתבים ציינה: 'הצעירות שלנו רוצות מאד מאד שתבא אלינו לפסח'.⁶¹ עיתים נשא החג אופי מסורתי-משפחתי, ועיתים כבר טבל במסורות המשכיליות המזרח-אירופיות שעיצבו לימים את החגים בקיבוצים. בפתח מכתבה האחרון ממגדל, מראשית 1915, תיארה גורדון את חגיגת פורים של החלוצות שם. 'התכוננו לנשף בפורים והרכבנו חזיון קטן ואני הייתי אחת המשחקות, אגב, המשחק עלה לי יפה מאד וכולם מעידים שיש לי כשרון משחק, כשרון לידה, אבא'.⁶²

גם בדיון על הסבל האנושי בהקשר של מסע חייה ובמכתבים שבהם תמכה בחברותיה יש ממד יהודי של התייחסות לסבל, שלא להרבות בכעס על מי שגרם סבל, בבחינת קיום ההנחיה המוסרית 'אַל תִּבְהַל בְּרוּחְךָ לְכַעֵס כִּי כַעַס בְּחֵיק כְּסִילִים יִנּוּחַ' (קהלת ז, ט). ניכר ששאפה לאורך חייה להפוך את הסבל מוקד לצמיחה. כאמור, יעל גורדון הקפידה על שמירת שבת כמו אביה.⁶³ העדות לכך היא מכתבה לחיותה בוסל מכ"ז בטבת תרפ"ה, מתקופת שהותה

⁶⁰ יעל גורדון אצל נחמני (לעיל, הערה 7), עמ' 36; וראו רמון (לעיל, הערה 6), עמ' 193–229; שביד (לעיל, הערה 7), עמ' 345–351; אברהם שפירא, **אור החיים ביום קטנות: משנת א"ד גורדון ומקורותיה בקבלה ובחסידות**, תל אביב 1996; עמית אלון, 'החוויה של א"ד גורדון ומקורותיה בספרות חב"ד', **דעת**, 89 (תש"ף), עמ' 461–480.

⁶¹ יעל גורדון לא"ד גורדון, ללא תאריך, תיק יעל גורדון, ארכיון דגניה א. המכתב פותח במילים: 'שלום לך אבא שלי! אני באמת עיפה מאד'.

⁶² יעל גורדון לא"ד גורדון, "ח באדר אתתמ"ד (תרע"ג), תיק יעל גורדון, ארכיון דגניה א.

⁶³ צמרת (לעיל, הערה 14).

במקווה ישראל, שבו ציינה: 'כאן קשה לי מאד. לכתב מכתבים בשבת אינני כותבת ואחרי יום עבודה, את יודעת איך אני עיפה'.⁶⁴

היבט נוסף שאפשר להבין באמצעותו את גישה המורכבת, הלאומית, ליהדות, הוא התבוננותה באוכלוסיות שונות בארץ ישראל מתוך מקום של עניין ושל אמפתיה, גם אם לעיתים מתוך מבט של תסכול וביקורת. בולט באלו מכתבה ממגדל מ"ב במרחשוון אתממ"ה (1914). שם היא תיארה את גירושם של התימנים על ידי מנהל העבודה משה גליקין, שפיטר אותם על רקע סירובם לעבוד אחרי כניסת השבת או סמוך לכניסת השבת.⁶⁵ לדבריה, כך סיפר אחד הפועלים התימנים:

גליקין דרש מהם שהם דוקא יעבדו כל היום השישי וזה אסור [...] ואם לא, הוא אמר להם שילכו מפה וגם צעק עליהם וילכו [...] הסיפור הזה וכל התהלוכה הזאת עשו עלי רשם מרעיש. התבישתי עד עמק נפשי בעד כולנו. מה אנו עם כל דרישותינו, עם כל שאיפותינו הגדולות הלא אם כל כך אדישים אנו [...] לגורל אחינו שהמקרה טלטל אותם לגלות עוד יותר מרה משאותנו, וגם בעד גליקין התבישתי, בעד האדם שבו. בעד כל הטוב שיש עוד בנפשו, התבישתי וכאבתי גם יחד [...] איך אנחנו המורדפים מכל עמי התבל בעד זה שאנו שומרים על עצמותנו שאנו שומרים על החפש להתנהג בעניני דעות ודת לפי כוחנו אנו, אנחנו שבאנו לא"י לעקר מן השרש את הגלות – שמים כלי גולה על אחינו, שגם כן באו לעבד יחד אתנו בא"י, בעד זה שהם רוצים לחיות ע"פ מנהגיהם הם בדת ע"פ העצמות שלהם, כלומר בעד אותו דבר שאנו סובלים מכל גויי הארצות.⁶⁶

⁶⁴ יעל גורדון לא"ד גורדון, כ"ז בטבת תרפ"ה, תיק יעל גורדון, ארכיון דגניה א.
⁶⁵ על מצוקתם הדתית של עולי תימן במושבות בעת העלייה השנייה ראו גם: ניצה דרויאן, 'עולי תימן בעליה השניה', מרדכי נאור (עורך), **העלייה השנייה: 1903–1914**, ירושלים תשמ"ה, עמ' 130.

⁶⁶ יעל גורדון לא"ד גורדון, מ"ב במרחשוון אתממ"ד (תרע"ג), תיק יעל גורדון, ארכיון דגניה א.

המכתב ידוע ופורסם בעבר,⁶⁷ ואולם ההתבוננות האמפתית של יעל גורדון בתימנים 'הרוצים לחיות ע"פ מנהגיהם הם בדת ע"פ העצמות שלהם', מעידה על העין הטובה ששימשה אותה להתבוננות באורחות חייהם הדתיים של החקלאים התימנים, על הרוע המופנה כלפיהם בשל כך, על תחושותיה הקשות לנוכח העוול המוסרי שנגרם לתימנים, על אדישות פועלי העלייה השנייה ליחס המתנשא והאטום כלפי הפועלים התימנים ובני משפחותיהם ועוד. חודשים מספר אחר כך, בי"ח באדר אתתמ"ה (תרע"ד), כתבה גורדון לאביה: 'בעוד שבועיים אני הולכת מפה. אם כן נתראה בקרוב. [...] אינני יכולה לתאר לך עד כמה קשה לי לעזב את מגדל [...] בכל זאת לא חשבתי כי כל כך קשה יהיה לי. אני קשורה למקום הזה בקשר אמיץ בקשר נפשי'.⁶⁸

דמות אחרת שזכתה לתשומת לב במכתביה ממגדל, ככל הנראה מ-1914, היא דמותו של יוסף טרומפלדור, שעבד גם הוא במגדל: 'המורם מכלם בכל האמנות זהו אותו הצעיר שגמר את הפקולטה לחכמת המשפטים (בלי היד). הוא לומד עברית באופן רציני משתמש באותן המילים שהוא כבר יודע בשמחה מיוחדת. כלם אומרים שהוא עובד טוב. זהו אדם שלא רבים כמוהו [...] וקשה שיהיו רבים, הלואי שיהיה לנו יחידים כמוהו'.⁶⁹ מעניין לראות מה הן התכונות אשר יעל גורדון שמה לב אליהן. בתארה את טרומפלדור הפועל 'בלי היד', ניכר שטרם התוודעה אליו או לרקע המנהיגותי שלו. ועל כן הבחנתה בכושר ההנהגה, בכוח הרצון שלו ללמוד עברית ובייחוד בכוח המחשבתי שלו מעניינת ואמינה.

באותו מכתב סיפרה כיצד הפיצה את השפה העברית במגדל: 'אנחנו שש עלמות מבשלות לנו לעצמנו, וחיות לנו לעצמנו לא רע ויש רגעים נעימים ויפים. אני לומדת עם ארבע העלמות שאינן יודעות עברית, לפעמים אנו קוראות ביחד. [...] עכשיו ישנה התעוררות לדרש חדר קריאה ששם נתועד כלנו בזמן החפשי ובזמן שיהי צריך להפגש'. ועוד הוסיפה בנוגע להבחנתה במגוון האנושי: 'ישנם עוד אצלנו מספר של ספרדים ואשכנזים. עבודה יש

⁶⁷ המכתב פורסם לראשונה בספרו של מוקי צור (עורך), **את אינך בודדה במרום: מכתבים מא.ד. גורדון ואליו**, תל אביב 1998, עמ' 57–59.

⁶⁸ יעל גורדון לא"ד גורדון, י"ח באדר אתתמ"ה (תרע"ד), תיק יעל גורדון, ארכיון דגניה א.

⁶⁹ יעל גורדון לא"ד גורדון, ח' בטבת, תיק יעל גורדון, ארכיון דגניה א.

כעת אצלנו הרבה ומענינת'.⁷⁰ התבוננותה האוהדת של יעל גורדון במגוון היהודים הדרים והעובדים במגדל בתקופת העלייה השנייה, על פרצופיהם, עדותיהם, השקפותיהם, מורשתם ואורחות חייהם המגוונים, כפי שראינו לעיל, שזורה גם במשימה שקיבלה עליה בקידום הדיבור והקריאה היום-יומיים בעברית ובחיבור לתנ"ך ולהיסטוריה היהודית בכל מקום שהתגוררה בו:

אבא, האמנם אינך יודע כמה שקועה אני ברעיון איך להכניס את הדבור העברי למרחביה ועד כמה אסבל מזה שאינני רואה דרך לפני. [...] שעורי ערב דוקא ישנם. החלטתי לסדר קריאות בדברי הימים אבל כמעט שאין שומעים [...]. יש איזה יחס של בטול לנסיונות מעין זה. וגם האוטוריטט [הסמכות] שלי איננו גדול בעיני בני מרחביה.

תיאורה של יעל גורדון את ההווה החברתית החלוצית מעניק בעיקר זווית התבוננות בחיי החלוצים ובמרכזיותה של גורדון בהנעת הקהילות שחייתה בהן לדיבור העברי ולחיבור לתנ"ך ולהיסטוריה היהודית, עד כמה שהדבר התאפשר, שלא תמיד הניבו את הפירות שייחלה להם. כשם שאביה עזב את מגדל לאחר שגליקין המנהל דרש מחברו לעבוד בחג השבועות,⁷¹ כך גם היא עזבה את מגדל לנוכח הבנתה ללב התימנים הדתיים.

עם זאת שלא כיחסה ליהודים התימנים הדבקים בהלכה, תיאורה את אנשי העדה החרדית, ההונגרית, בירושלים מגלה יחס כאוב וביקורתי כלפי היבטים של הדת היהודית שבאים לידי ביטוי באורחות חייהם. כך כתבה לאביה מירושלים מג' בכסלו תר"ף:

אני נמצאת בירושלים זה החודש השלישי בכל זאת אין לי עוד ההרגשה של אדם שכבר קבע לו את מקום עבודתו וכבר נכנס לסדר החיים החדש. במושג ירושלים בחמר האנושי המגוון שבה, ביהודים אדבר, שאיננו נתן בשום אופן להתמזגות חברותית, יש דבר מה

⁷⁰ ש.ס.

⁷¹ צמרת (לעיל, הערה 14), עמ' 123.

שלא תפגשו בשום מקום אחר. הרגשת התאבנות הצורה החיצונית של הדת, התאבנות, הקפאה שפה היא מגיעה למדרגתה הכי גבוהה ופה דוקא פה. במקום הקדושה הלאומית הכי נעלה, הצורה הדתית התרוקנה מתוכנה לגמרי, עד לידי חלול יסודי, תהומי. פה לפניך בקעת העצמות, האמנם תבא בהן הרוח ותרפא אותן מרקבונן?⁷² אנחנו, שמטרתנו הוא תחיה עצמית ולאומית היינו יכלים לעשות בן דבר מה. אכן ברגע הנוכחי גם במחננו תעיה ואין נחת [...] הדבר הראשון שנחוץ היה לירושלים עוד יותר אפילו מבתי ספר עממים לדעתי הוא לתת עבודה, אבל עבודה המפרנסת את בעליה, לכל אלה הבאים לבקש עבודה.⁷³

בהמשך מכתבה תיארה את תהליך הקמת חוות הפועלות בירושלים, משק הפועלות שהקימה רחל ינאית בן-צבי בשנת 1919 ברחביה, וציינה: 'הנה שבה חנה מיזל לארץ. יש לנו תקוה. כי בעזרתה נוכל לגשם את שאיפתנו להעמיד את הדבר על יסודות בריאים, חדשים'.⁷⁴

מסתבר אפוא שתגובתה של יעל גורדון לעדה החרדית בעיר אינה עוינת אותם, אך היא רואה בהוויית חייהם גלותיות טרגית, שיקוף האסון שפקד לאורך אלפי שנים את העם היהודי. זאת שלא כיחסה לתימנים, שאף הם יהודים המחויבים להלכה שבאו מגלות דכאנית, ואולם עצם נכונותם להיות מבוני הארץ הפכה אותם בעיניה לשותפים לתהליך שיבת ציון. כאישה שהיא עצמה שומרת שבת, תלמידת אביה, היה ברור לה שלא ייתכן בארץ ישראל מצב שבו יהודי שומר שבת יפוטר מעבודתו בשל כך. מאידך גיסא הדתיות של אנשי העדה החרדית נתפסה בעיניה תופעה זרה לשיבת ציון, לארץ התנ"ך ולחיי העם בארצו.

דמותה של ידידתה האגרונומית ומייסדת 'חוות העלמות' חנה מיזל, שראתה עימה עין בעין את מהלך התקומה הלאומית הנדרש, המשלב הוראת חקלאות, הוראת עברית והטמעת הזהות היהודית לנערות, עולה, כפי שראינו לעיל, ממכתביה לאביה. מבית הספר החדש שהקימה מיזל בתל אביב ב-1920,

⁷² הכוונה לחזון העצמות היבשות ביחזקאל לז.

⁷³ יעל גורדון לא"ד גורדון, ג' בכסלו תר"ף, תיק יעל גורדון, ארכיון דגניה א.

⁷⁴ שם.

בית ספר מקצועי לנערות, דיווחה יעל גורדון על חוויותיה כעובדת-מחנכת. במסגרת תוכנית הלימודים שם לימדו חקלאות וכלכלת בית. בית הספר נועד לצעירות שעלו ארצה באותה עת, היות שבתקופה זו עלתה על סדר היום היהודי הציבורי בכל העולם היהודי התופעה החברתית של נשים יהודיות צעירות ועניות ממזרח אירופה שגברים יהודים פיתו אותן להינשא להם וסחרו בהן לזנות. מיזל סברה שהכשרה מקצועית ראויה ויעילה תמנע את הידרדרותן של הצעירות לזנות, אף שהעולות החדשות לא היו מן המגזרים הפגיעים לתופעה זו.

בחממה

נוסף על כך בין הקמתה וניהולה את 'חוות העלמות' בכינרת (1910–1917) ואת בית הספר החקלאי לבנות, ואחר כך גם לבנים, בנהלל (1924–1960) הקימה מיזל בית ספר שיכשיר צעירות לעבודה במטבחי פועלים, שהיו אז

מקור פרנסה חשוב לנשים ושירות חשוב לאוכלוסיית הפועלים ולבני משפחותיהם.⁷⁵ תיאורן של העולות החדשות שלמדו שם במכתבה של יעל גורדון, ששימשה שם מחנכת, שופך אור על זהותן היהודית המאותגרת של מקצת העולות החדשות שעבדה עימן בצוות החינוכי-מקצועי של מפעל ההכשרה התעסוקתית הזה:

[...] עובדת בקורסים לבשול ושבעה יותר רצון מטעמים שונים. אני מתרגלת להכניס את הסדר והנקיון הדרושים בעבודת המטבח. אני באה במגע עם צעירות מהסוג הכי טוב שישנו לנו כאן בארץ. וכעת יוצא לי לעבד ולחיות אתן יחד. אני מרגישה ענג נצחי בחברתן. איזו מסירות ביחס האחת לשניה, יחס ישר ויפה לעבודתן. וכמה נשאר מהן עדין מן הרעננות של בת ישראל ירושת הסבתה היהודית מן הסוג הכי נעלה ויפה. אבא, לא רק אנכי כה מתפעלת מן הצעירות הללו, אף חנה מיזל ואחרות [...]. פשוט, הצעירות היותר טובות הבאות כעת לארץ שואפות ללמוד את כל העבודות שעל הצעירות להתעסק בהן ומרגישות כי עבודת המטבח היא מהעבודות הכי חשובות. יש לנו בין החברות גם מנגנת בכנור בעלת כשרון ומנבאים לה עתידות. כמעט כל העובדות כיום בקורסים הן יוצאות רוסיה. אחת מהן אמרה לי: יש לי חברה קרובה, צעירה טובה מאד מהשומר הצעיר, היא מדברת אתי עברית, עובדת בארץ ישראל. ובכל זאת יש לי הרגשה בכל פגישותי אתה, כי אני בחברת אדם מצוין אבל לא בחברת יהודיה. הרגשה כמו שנפגשתי בחוץ לארץ עם צעירות מצוינות רוסיות 'גויות'. 'אינני מרגישה יהודיה. מה לעשות?' באופן כה פשוט היא אמרה לי את זה ובלי פרושים. אבל לי נתחוויר דבר מה שהיה אמנם ידוע לי גם קודם, כי את הנער הזה הקורא לעצמו, השומר הצעיר, נחוץ קודם כל להשיבו לעמו, להביא תחת השכינה היהודית, רק אז יתעוררו כחות היצירה הלאומית של הנערה בארץ.⁷⁶

⁷⁵ 'Hannah Maizel-Shohat', *The Shalvi/Hyman Esther Carmel-Hakim Encyclopedia of Jewish Women*: <https://jwa.org/encyclopedia/article/maizel-shohat-hannah>; 'חנה מיזל שוחט שוה קריאה', 7.4.2018, ארכיון נהלל: <https://www.facebook.com/100066628613976/posts/159852171363944>; ראו גם:

אסתר כרמל-חכים, *שלהבת ירוקה: חנה מיזל מפעל חיים*, רמת אפעל 2007, עמ' 68–80.
⁷⁶ יעל גורדון לא"ד גורדון, "ג בחשוון תרפ"ב, תיק יעל גורדון, ארכיון דגניה א.

המשפט האחרון, על להשיב את הנוער לעמו, 'להביא תחת כנפי השכינה היהודית', כי 'רק אז יתעוררו כחות היצירה הלאומית [...] בארץ', ממצה את חזונה של יעל גורדון, שראתה את משימת החינוך בישראל, ה'חינוך העצמי' בלשונו של אביה, הכרוך בלמידת העבודות החקלאיות ועבודות כפיים נוספות ובהטמעת החזון הלאומי באופן אישי ופנימי, כפי שניסחה זאת במכתבה מתרפ"ב, הוא תמצית הייעוד של 'להשיב את הנוער המרוחק רגשית ורוחנית מעמם לעמם'.

כמעט מיותר לציין ש'כאבים רוחניים נוספים' לא נחסכו מייעל גורדון בכל הנוגע למחנה הרעיוני שהשתייכה אליו, מחנה הפועלים, המזוהה עם מפלגת הפועל הצעיר. במכתביה משנות העשרים של המאה העשרים ביקרה גם את הפוליטיקה הקטנונית האישית והמפלגת, התחרותיות והמיותרת, המנוגדת לחזון הלאומי הרוחני לשיטתה. ועל כך כתבה לאביה את הדברים האלה:

לי קשה שעדין עמנו לא די מקשיב ללקח ההסתוריה שוב מתחילים בכזבי הפוליטיקה. עם החנופות לאנגליה ארץ הצדק וכו'. האם יכל עם עתיק יומין כעמנו להאמין שדרך הכזב היא דרך הגאולה? היאוש גדול והאמת הגדולה הם יצילונו [...] לו היו לפחות חברי הפועל הצעיר, על היותר טובים אדבר, מבינים את זה ומזניחים את הפוליטיקה עם הגאווה המפלגתית והנצחון המפלגתי. [...] אני מתפללת לתקופה זו כלטל שמים מפני שרק כך עם הזנחת השקר המפלגתי יתחילו נצני הגאולה.⁷⁷

לגלותיות, התברר לגורדון לאורך שנות הגשמת ייעודי חייה ויעדי הציונות בארץ ישראל, יש פנים שונות, רבות ומנוגדות, המונעות כולן את האחדות הלאומית ומעכבות את התחייה הלאומית של העם היהודי בארצו, שלמענה גם מחנה הפועלים נדרש לזנוח את הגאווה המפלגתית וללמוד את לקחי ההיסטוריה. סרטוטי הגלותיות, על פניו השונים של העם היהודי בארץ ישראל, העידו לדידה על שמחת היצירה הלאומית, כשם שהעידו גם על עיכוביה ואתגריה.

⁷⁷ יעל גורדון לא"ד גורדון, כ"ד באייר (ככל הנראה תר"ף), בשל אזכור ביקורו של גורדון בפרג לרגל ועידת הייסוד של הפועל הצעיר וצעירי ציון ואזכור נאומו 'עם אדם' (שם), תיק יעל גורדון, ארכיון דגניה א.

עם הגיעה, כשהייתה כמעט בת חמישים, למעמד של חברות בקבוצת דגניה א, בשנת תרפ"ט, ערב מלחמת העולם השנייה והשואה, חדלה יעל גורדון לעסוק בפועל בחינוך, ומאז ואילך התמסרה אך ורק לעבודה חקלאית. בזמנה הפנוי עזרה לערוך ופירשה במאמריה לרגל יום פטירתו את כתבי אביה, וכן כתבה מכתבים ומאמרים קצרים שפורסמו מעל במות 'הפועל הצעיר' או בפרסומים שחולקו לחברי דגניה א. באתר הקיבוץ היא זכורה כמי שכתבה הרבה, בדומה לאביה. ואכן, מקטעי דבריה שהובאו במאמר זה אפשר להבחין שמכתביה הם אוצר בלום להתבוננותה, מבעד לאספקלריה יהודית, המעמיקה בתופעות החברתיות השונות בארץ על מורכבויותיהן, המציבות אתגרים קשים בפני היחידים ובפני עם ישראל.

הגם שיעל גורדון איננה יכולה להיחשב מבחינת היקף כתיבתה ועומקה 'הוגת דעות' במלוא מובן המילה, דבריה, שהם בעלי משקל פילוסופי-הגותי, מעניקים לא פעם פרשנות לניבי לשון, למושגים ולתובנות מן המורשת היהודית. דיוניה בנושאים שהעלה אביה בכתבתו הפילוסופית, בעדויות החיות שלה הנזכרות במאמר זה, מעמיקים את הבנת הגותו בזמנו ומציגים פרשנות הגותית ומעשית הממשיכה את הגותו ומיישמת אותה.

עם חברות בדגניה. יעל גורדון בשמלה לבנה נשענת על העץ

אסיים בשני קטעים שכתבה יעל גורדון ואשר יש להם גוון פילוסופי מובהק. הראשון, מטייטת מאמרה 'עם זכרו של א.ד. גורדון: הרהורים והגינות', משקף את איומי מלחמת העולם השנייה והשואה:

בשעה הרת עולם איומה זו בתבל כולה ובשעה הרת הגורל המזעזעת בעולמנו היהודי בפרט כשכל אחד מאתנו נחנק מרוב הכאב והזעם נגד הזוממים להכרית את כל תקות גאולתו בת האלפים, ברצוני לנגוע ולהגות מחשבותי ויכולות להיחשב אצלנו כמיסטיקה והזיה [...] יש לשנות ערכין ביחס למושג הגבורה [...] נזכור תמיד כי גבורתנו היא [...] בכבוש היצרים ההרסניים בנפש, במחשבתנו ובנפשנו, לקחת הכוחות החיוביים האזריים שבנפש המביאים להבנה ולעזרה הדדית. כמה נחוץ היום לכולנו בארץ שנחשל בנו את הכח להתרומם מעל המציאות האומללה שלנו בחיינו הציבוריים המחלישים כה את כוחנו, להבנה הדדית וללכוד הכוחות ואחוד הלבבות [...] על רעינו של א.ד. גורדון ביחס למהפכה העלולה לבוא לפי תקותו בנפש האדם, להתגלות. כל אורה וכל הכוחות החיוביים והיוצרים שבנפש שיעזרו לו לבלום את כוחות החושך ההרסניים שבו [...] ואנו בני העם היהודי שהרשע הכרית חלק כה גדול ממנו, המרגיש על גבו שחוח הסבל את תוצאות התנכלות פני הדור, מנהיגו המתעתעים. אנו, ששאלת להיות או לחדול [...] עלינו הטל הגורל להיות מן הראשונים להנסת הצללים ע"י חשוף אור הנפש. ואין זו לאומנות צרה אם נתפרץ להיות מן הראשונים [...] נחצוב ממעמקי מכרות נפשנו את הלהבה הדרושה את האור הנכסף לפעולה החיובית המהפכנית הדרושה לפי תפקידי הענק המוטלים עלינו ליצור עם ולבנות ארץ וללחום על הזכות לבנותה ובכל זה עלינו לפעול עם בני העם הפזורים באמת על שבע ימים, שבעים תרבויות. אותם עלינו להביא הנה וכאן ליצור את הפלא הגדול בבריאתו מחדש של עם ישראל אחד בארצו האחת. באחוד בלב ונפש של כל הכוחות הבונים. [...] את חלוקי הדעות המתעוררות עם

הפעולה יש ואפשר לישוב עם הרצון הטוב לאמון והבנה הדדית בין אחים לגורל ולמעשה.⁷⁸

הקטע השני לקוח ממכתב (לא מתוארך) שכתבה לחברי דגניה א באחד מערבי ראש השנה שנעדרה בהם מדגניה:

ברכת שנה טובה ע"י לחיצת יד שאני כה אוהבת אותה אצלנו בערב הראשון של ראש השנה. יוצא לי השנה לשלחה לכם ממרחקים [...] קבלו נא את ברכתי חמה ועמוקה [...] יוצאת ברגע זה שאותה רוח טובה מלאת החסד השורה על כולנו. ברגעים החגיגיים של ברכות החג נחתור בכל כוחותינו שנתאמץ להשרות ביחסינו לזכר תמיד כי כולנו איננו מלאכים [...]. כל החברה האנושית מוזמנת ומחויבת לעלות את ה'אני' קודם כל ולפני כל ולא את ה'אתה'.⁷⁹ [...] התקדמותו של האדם בתכניקה [טכנולוגיה] שהיא כה כבירה וכה נפלאה של האנוש היחיד עלי אדמות, והאנושות כולה [פונה] לא לבנין עולם חדש וטוב יותר בעזרת פלאי הטכניקה המודרנית, כי אם למצא דרכים [...] להחריב את התרבות האנושית. ולואי ובשנה החדשה הבאה עלינו נזכה לראות בהתעוררות הרוח האנושית. להסיר את סיוט איומי מלחמות ההשמד מעלינו שיגה אור חדש על העמים ויעמדו איתן על הדרך המופלאה באמת להתקדמות טובה וצודקת לאשרם של בני האדם.⁸⁰

קטעים אלו פורסים את הכיוון הפרשני היהודי של יעל גורדון, שבו היא מעניקה משמעות בת זמנה למקורות היהדות, ובכללם גם להגות אביה. האיגרת נכתבה כאמור בערב ראש השנה, ראשית עשרת ימי התשובה בלוח השנה העברי. השפה של 'שינוי ערכין', שביטאה את נס המרד של פרידריך ניטשה בתרבות האירופית וזכתה להדים ולגלגולים בקריאתו של הסופר מ"י ברדיצ'בסקי, שהשפיע רבות על אנשי העלייה השנייה, גברים ונשים, אף שזכה גם למענה ביקורתי על הקריאה למרד באורחות החיים של היהדות

⁷⁸ מתוך כת"י טיוטת מאמר, 'עם זכרו של א.ד. גורדון ז"ל: הרהורים והגינות', תיק יעל גורדון, ארכיון דגניה א. חלק מן המשפטים שצוטטו לעיל מחקה הכותבת.

⁷⁹ כלומר מחויבת לערכים אנוכיים, לצערה.

⁸⁰ יעל גורדון לחברי דגניה א, תשי"ג, תיק יעל גורדון, ארכיון דגניה א.

בכתביו של אחד העם וא"ד גורדון, מוצא עתה את ביטוי הייחודי באיגרתה של יעל גורדון,⁸¹ ברוח הפרשנות של דברי חז"ל שטבע אביה: 'בבארי מאמר מן התלמוד או מן התנ"כ על פי דרכי, [...] אני רואה במאמרים ממין זה בטוי [...] של יחס ידוע, שהבטוי משתנה';⁸² ברוח זו פירשה יעל גורדון את מושג הגבורה: 'נזכור תמיד כי גבורתנו היא [...] בכבוש היצרים ההרסניים בנפש'.

'שינוי הערכין' ביטא לשיטת ניטשה קריאה לבחינה מחודשת של ערכים רוחניים. השאלה היא מה הם הערכים החדשים: לשיטת יעל גורדון, 'כבוש היצרים ההרסניים בנפש'. זה שינוי הערכים הנדרש. מקור הרעיון הוא האמרה ממשנת אבות, שיעל גורדון הרבתה לצטט ממנה, 'איזהו גיבור הכובש את יצרו' (אבות ד, א). גורדון הרחיבה את המשמעות של 'כיבוש היצר' בפרשנות הגותית בעלת עומק של תובנות פסיכולוגיות. לא מדובר כאן על אי-מימושם של יצרים הפוגעים בטהרה הרוחנית של האדם גרידא, אלא על תהליך רוחני נפשי מן הסוג שראינו שהיא יישמה בחייה: [...] בכבוש היצרים ההרסניים בנפש, במחשבתנו ובנפשנו, [עלינו] לקחת הכוחות החיוביים האוריים שבנפש המביאים להבנה ולעזרה הדדית'.

התהליך הרוחני-רגשי שסרטטה יעל גורדון מתאר שלב נוסף מעבר לכיבוש היצר: הפיכת הכוחות המאירים בנפש לכוחות רגשיים-רוחניים מובילים. גורדון כיוונה לשלב של מודעות ראשונית לקיומם של כוחות המאירים בנפש עוד בטרם יבואו לידי ביטויים ביחסים הבין-אישיים שיש בהם ערבות הדדית. דרכה האישית משקפת המשכיות לתפיסות פסיכולוגיות ממקורות היהדות מחד גיסא וביטוי לתפיסות מוסריות פסיכולוגיות הדומות לפסיכולוגיה החיובית בת זמננו מאידך גיסא.

דומה שהגיגים אלו מדברים בעד עצמם, ולא נס לַחַם בבחינת גילוי הרבדים של הנסת הצללים על ידי 'חישוף אור הנפש'. ביטוי זה, שטבעה בכתביה שרובם לא ראו אור, הוא הדהוד אמרתו של ר' בחיי אבן פקודה בספרו 'חובות הלבבות', שער יחוד המעשה, פרק ה: 'המעט מן האור דוחה הרבה מן

⁸¹ לסקירה קצרה על המסע האינטלקטואלי של הביטוי 'שינוי ערכין' וגלגוליו בציונות ובהגות גורדון ראו רמון (לעיל, הערה 6), עמ' 127–137.

⁸² א"ד גורדון, 'לבירור הבדל בין היהדות והנצרות', **השילוח**, 34 (אלול תשפ"ג), עמ' 209.

החושך', שיש לה גלגולים רבים הן בכתבי החסידות, הן בכתבי תורת המוסר
והן בכתבי אביה.